

Paul F. Knitter'in Tanrı Merkezli Dini Çoğulculuk Modeli ve Hıristiyanlık Yorumu

Mehmet Şükrü ÖZKAN*

Özet

Bu çalışma Paul F. Knitter'in Tanrı merkezli dini çoğulculuk hipotezini ve bu hipotez bağlamındaki Hıristiyanlık yorumunu incelemektedir. Knitter, Tanrı merkezli dini çoğulculuk hipotezini oluştururken, birleştirici çoğulculuk teorisini ve göreceli hakikat düşüncesini temel almaktadır. Ayrıca dini çeşitlilik karşısındaki mevcut Hıristiyan tutumlardan vazgeçilmesi ve yeni hakikat düşüncesiyle birlikte Tanrı merkezli çoğulcu modelin kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu sebeple özellikle Hıristiyanlık üzerinde durarak, yeni bir kristoloji oluşturma gayreti içine girmiştir. Bu çalışmada temel amaç hem kurulan hipotezin tutarlı olup olmadığını hem de yeni kristoloji anlayışının Hıristiyanlar tarafından kabul edilebilirlik imkânını irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Çeşitlilik, çoğulculuk, hakikat, Hıristiyanlık, kristoloji

Paul F. Knitter's Model of Religious Pluralism Based on God and His Interpretation of Christianity

Abstract

This study deal with Paul F. Knitter's hypothesis of religious pluralism based on God and his interpretation of Christianity which in the context of the hypothesis. Knitter grounds on the theory of integrative pluralism and the thought of relative truth when he constitute hypothesis of religious pluralism based on God. In addition, he argued that the present attitude of Christianity which opposes religious diversity has to be giving up, and also pluralistic model based on God together a new idea of truth must be accept. For this reason he tried to create a new Christology in particular persistently deliberated Christianity. This study aims to examine both the possibility of acceptability by Christians for a new idea of Christology and the hypothesis is coherence or not.

Key Words: Diversity, Pluralism, Truth, Christianity, Christology

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi A.B.D.
msozkan1250@hotmail.com

Giriş

Hakikat ve kurtuluş açısından farklı iddialara sahip dinlerin bulunduğu günümüz dünyasında dini çeşitlilik meselesi karşısında üç temel tutumdan bahsedilmektedir. Bunlardan ilk ikisi, mutlak hakikatin tek bir dine bulunduğu, kurtuluşun yegâne yolunun bu din olduğunun iddia edildiği dışlayıcılık ve hakikatin bir nebze de olsa diğer dinlerde bulunabilme ihtimalinin aynı zamanda diğer dinlerin muhtemel kurtuluş yolları olduğunun kabul edildiği kapsayıcılıktır. Hakikate sahip olma ve kurtuluşa erdirmeye açısından bütün dinlerin eşit görüldüğü tutum ise dini çoğulculuk olarak nitelendirilmektedir. Çoğulcu anlayış diğer ikisine nazaran son dönemde sistemli şekilde işlenmeye başlamıştır. Ernst Troeltsch, W. E. Hocking ve Arnold Toynbee gibi düşünürlerin çoğulcu düşünceleri bulunmakla birlikte daha sonra dini çoğulculuğun sistemleştiricileri olan John Hick ve Cantwell Smith de ciddi çoğulcu hipotezler oluşturmuştur.

Son dönemde Paul F. Knitter, John Hick'in bazı düşünceleri paralelinde fakat kendi özgünlüğünü koruyarak dini çoğulculuğu savunan önemli bir figürdür. Fakat dini çoğulculuğu sahiplenene kadar farklı aşamalardan geçmiştir. İlk olarak dışlayıcı tutumu benimseyen Knitter'in düşüncesinde dönüm noktası olarak Karl Rahner ve II. Vatikan Konsili önemli yere sahiptir. Rahner'in "isimsiz Hıristiyan" (anonymous christian)¹ teorisi ve II. Vatikan Konsilinde yayımlanan *Nostre Aetate*² adlı dökümanla birlikte kapsayıcılığa yönelen Knitter, Müslüman bir arkadaşı

1 Rahner, diğer dinlerin mensuplarının Tanrı'nın rahmetinden mahrum olmadıklarını fakat onların tam olarak Hıristiyan olarak isimlendirilemeyeceklerini belirtmektedir. Bu nedenle onlara kendi dini gelenekleri içerisinde bulunan ve Tanrıya inanan "isimsiz Hıristiyan" demek daha doğru olacaktır. Böylece Rahner bu kavram ile diğer inanç sahiplerini kurtuluş planı içerisine almıştır. Buradan çıkan sonuca göre kilise dışında kurtuluş yoktur ama kişisel olarak erdemli bir hayat süren "isimsiz Hıristiyan" kurtuluşa ulaşabilecektir. Geniş Bilgi için bkz. Karl Rahner, "Christianity and the Non-Christian Religions", *Christianity and Other Religions*, ed. J. Hick, & B. Hebblethwaite, Oxford: Oneworld Publications, 2001, s. 19-39.

2 II. Vatikan Konsili Batı Hıristiyan dünyasındaki dışlayıcı eğilimin kırılmaya başlandığının en açık göstergesi hatta başlangıcı sayılabilir. Bu konsilde daha çok kapsayıcı nitelikli düşünceler ortaya sürülmüştür. Diğer

sayesinde de çoğulculuğu benimsemiştir. Onunla arkadaşlığı süresince Müslüman arkadaşının, çoğu Hıristiyandan daha temiz, adaletli ve ahlaklı olduğunu görür ve ona “isimsiz Hıristiyan” demenin haksızlık olacağı düşüncesine kapılır. Böylece çoğulculuğun dini çeşitlilik vakıası karşısındaki en makul tutum olduğu düşüncesini benimser.³

Knitter, günümüz dünyasında dini, kültürel, felsefi ve ekonomik alanlarda tek bir yolun olduğu düşüncesinin ortadan kalkmaya başladığını belirtir. Oluşan bu yeni algı her alanda çoğulculuğun olduğunu hissettirmektedir.⁴ Bununla birlikte ona göre dini çokluk ve dini çoğulculuk tabirlerinin birbiriyle karıştırılmaması gerekmektedir. Dini çeşitlilik meselesinde dini çokluk normal bir olgu iken dini çoğulculuk bu olgudan yola çıkılarak ulaşılmaya çalışılan hipotezdir. Ayrıca dini çokluk kavramının kapsamı dini çoğulculuk hipotezini destekleyen bir yapıda değildir. Dini çokluk dinlerin doğru ya da yanlış olduğu gibi mevzulara girmeyen, dinlerin çokluğunu tarihsel süreç içerisinde normal bir olgu gibi görüp teorik olarak da bu çokluğu olumlayan ve farklılığa karşı tolerans gösterilmesini ifade eden bir anlayıştır. Dini çoğulculukta ise bir kimse hem dinlerin geçerliliği hakkında konuşabilir hem de dinlerin ayırt edici özelliklerini betimleyebilir. Bunu yaparken de dinler arasındaki ortak noktaları da gözler önüne serebilir. Kısaca çoğulculukta yapılmak istenen şey dinler arasındaki çeşitliliği tasdik etmekle birlikte ortak bir zemin bulmaktır.⁵

dinlerin insanlık için önemi kabul edilmiş, insani kaygılara ve meraklara cevap üretmeye çabaladığı dile getirilmiş ve ahlaki erdemler açısından insanları eğittiği belirtilmiştir. Ayrıca diğer dinlerde doğru ve kutsal olan unsurların varlığı kabul edilmiştir. Aynı zamanda kilise İsa'nın eşsizliğinde vazgeçemediğini de altını çizerek vurgulamıştır. Konsil, diyalogun temellerini atarcasına diğer dinlerin mensuplarıyla görüş alışverişinde bulunmanın zorunluluğuna değinmiştir. Papa, XXIII John'un 1963'te ölümünden sonra onun yerine geçen Papa VI. Paul'un gözetiminde 1965'te hazırlanıp yayınlanan Nostra Aetate ise Hıristiyanlık dışı dinlerle ilgili ilk resmi dokümandır. Bu dokümanın tarihçesi uzun ve karışıktır. Nostra Aetate, son sekte verildikten sonra, 28 Ekim 1965'de oylamaya sunulmuş, 88 red ve 3 geçersiz oya karşı 2221 kabul oyuyla onaylanmıştır. Nostra Aetate'ye bakılırsa bu doküman, Katolik Kilisesi tarafından farklı dini geleneklerin ortak bazı noktalarda nasıl buluşabileceğini ve farklı dini geleneklerin birbiriyle nasıl daha doğru ve saygın bir ilişki kurulabileceği noktasında önemli tespitler içermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali İsmail Güngör, *Vatikan, Misyon ve Diyalog*, Ankara, Alperen Yayınları, 2002, s. 71-77. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Vatikan II: Declaration on the Relation of the Church to Non-Christian Religions”, *Christianity and Other Religions*, eds. J. Hick, & B. Hebblethwaite, Oxford: Oneworld Publication, 2001, s. 39-44.

- 3 Knitter'in geniş biyografisi için bkz. P. F. Knitter, *One Earth Many Religion: Multifaith Dialogue & Global Responsibility*, Maryknoll: Orbis Books, 1995, s. 2-13., Ayrıca bkz. Aydın, M., *İsa Tanrı mı İnsan mı?*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002, s. 179-186. Kendi biyografisinde belirtilen şahsi tecrübesinden yola çıkan Knitter, günümüz dünyasında dini çoğulculuk olgusuyla karşılaşılmasının nedenlerinden bir tanesi olarak diğer dinler hakkında eskiye nazaran daha bol ve güvenilir bilgi elde edilmesini görmektedir. Diğer dinler hakkında elde edilen bilgi sadece teolojik ve inançlar alanında değil diğer dini şahsiyetler hakkında da yoğunlaşmaktadır. Modern dünyanın bu şekilde küçülmesiyle birbirine yaklaşan farklı dindar bireyler diğerlerini daha iyi tanıma fırsatı bulmuşlardır. Bkz. Paul F. Knitter, *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions*, New York: Maryknoll: Orbis Books, 1994, s. 2.
- 4 Knitter, *No Other Name?* s. 5.
- 5 P. F. Knitter, “Çoğulcu Model Batı Kaynaklı Bir Dayatma mı? Beş Kesimin Sesiyle Yanıt”, *Hıristiyan Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, der. M. Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005, s. 185.

Dini çeşitlilik vakıası karşısında aşamalı bir süreç yaşayan ve çoğulculukta karar kılan Knitter, dini çoğulculuk söz konusu olduğunda da belli bir süreci takip etmiştir. Öncelikle *No Other Name?* adlı eserinde Tanrı merkezli çoğulcu modeli savunmuş daha sonra *Toward a Liberation Theology of Religion*⁶ başlıklı makalesinde kurtuluş teolojisinden yola çıkarak kurtuluş merkezli çoğulcu modeli işlemiş, son aşamada ise *One Earth Many Religion* adlı eserinde “dinlerin karşılıklı küresel sorumluluğa dayanan diyalogu” (Correlation and Globally Responsible Model for Dialogue) isimli bir model geliştirmiştir. Bu model ile dindar insanların birbirlerini beşeri ve ekolojik mutluluk amacıyla anlamalarını ve birbirleriyle diyaloga girmelerini ifade etmek istemiştir.

O, Hick'in “Teolojide Kopernik Devrimi” teorisindeki düşünceleri temelinde Tanrı merkezli çoğulculuk modelini geliştirmiştir. Bu paralelde yeni hakikat ve kurtuluş anlayışı, teoloji görüşü ve Hıristiyanlık özelinde farklı bir kristoloji ortaya koymuştur. Hick'e göre geleneksel dışlayıcı anlayıştan kurtulup astronomide olduğu gibi teolojide de Kopernik devrimini gerçekleştirmek gerekmektedir. Ona göre her dinsel gelenek merkeze kendisini koyarak Batlamyusçu çizgide gitmektedir. Edinilen yeni ve farklı tecrübeler göstermektedir ki tıpkı Kopernik devrimi gibi bir devrimle bu teolojik anlayış, yerini Tanrı merkezli anlayışa bırakmalı ve bütün dinler Tanrı'yı merkeze koyarak değerlendirilmelidir.⁷ Benzer şekilde Knitter de dışlayıcı teolojiden vazgeçilmesi gerektiğine ve Tanrı merkezli teolojik anlayışın zorunlu olduğuna işaret etmektedir.

Bu makalede bir yandan Knitter'in çoğulcu serüveninin ilk basamağı olan Tanrı merkezli çoğulcu modelini diğer yandan bu model içerisindeki Hıristiyanlık anlayışını açıklayacak ve irdelleyeceğim. Bunu yaparken ilk aşamada birleştirici çoğulculuk teorisi ve global teoloji hakkındaki düşüncelerine bağlı olarak dini çeşitlilik vakıası karşısında nasıl bir tavır takınılması gerektiği noktasındaki iddialarını bunun akabinde yeni hakikat anlayışının nasıl şekillendiğini işleyeceğim. Bu noktada Knitter'in Hıristiyanlık hakkındaki düşüncelerinin birleştirici çoğulculuk ve yeni hakikat anlayışıyla birebir ilişkili olduğunu söylemekte fayda vardır. Buradan yola çıkarak ikinci aşamada Knitter'in, dini çeşitlilik meselesi kapsamında Hıristiyan tutumlarına nasıl baktığını göstermeye çalışacağım. Üçüncü aşamada Tanrı merkezli dini çoğulculuk hipotezi içerisinde Hıristiyanlık bağlamında nasıl bir kristoloji inşa etmeye çalıştığını ortaya koyacağım. O, Hıristiyan tutumlarını değerlendirirken ve Tanrı merkezli kristoloji düşüncesini temellendirirken, ilk aşamada bahse konu olan hakikat probleminden farklı olarak kurtuluş meselesini de tartışma konusu yapmaktadır. Çünkü kristoloji değerlendirmesinde İsa'nın rolünün kurtuluş açısından kritik edilmesi zorunluluk arz etmektedir. Velhasıl ha-

6 P. F. Knitter, “Toward a Liberation Theology of Religion”, *The Myth of Christian Uniqueness*, ed. J. Hick, & P. F. Knitter, London: SCM Press, 1988, s. 178-200.

7 John Hick, *God and Universe of Faith*, Oxford: Oneworld Publications Ltd., 1993, s. 127.

kikat meselesi gibi kurtuluş meselesi de dini çeşitlilik vakiasının temel tartışma odaklarından biridir. Fakat belirtilmesi gereken önemli bir husus şudur ki; Knitter Tanrı merkezli modelde daha çok hakikat meselesi üzerinde durmuş, kurtuluş merkezli ve küresel sorumluluğa dayalı çoğulcu modellerde ise hakikatten ziyade kurtuluş meselesi temelinde düşüncelerini inşa etmiştir. Makalenin son aşamasında ise Knitter'in Tanrı merkezli model kapsamındaki düşüncelerinin ve ön gördüğü Hıristiyanlık anlayışının eleştirel değerlendirmesini yapacağım.

I. Birleştirici Çoğulculuk ve Hakikat

Knitter, dini birliğin yeni kavranış şekli olarak nitelediği “Birleştirici Çoğulculuk” (Unitive Pluralism) adlı bir teori geliştirmiştir. Bu anlayışta eski dışlayıcı modelin geçerliliğini kaybettiği savunulur. Birleştirici çoğulculukta dinlerden sentez yapıp yeni bir teolojik yapı oluşturmak amaçlanmaz fakat dinlerin birbirleriyle karşılaştıktan sonra yalnız başlarına yürümeleleri de kabul edilemez. Bu nedenle bu teolojik anlayış içerisinde dinlerin tarihsel farklılıklarına değinmekten ziyade ortak özellikleri ele alınacaktır. Ve hiçbir din emperyalist amaç gütmeyecektir.⁸ Yani Knitter, bu teoride her dinin kendi eşsizliğini koruyabileceğini vurgulamaktadır. Fakat bu eşsizlik diğer dinlerle karşılıklı derin bağlarla gelişecektir.

Knitter, birleştirici çoğulculuk kavramının belirsizlikler taşıdığını itiraf etmekte buna rağmen günümüzde zorunlu olarak gerçekleşmesi gereken bir şey olduğunu vurgulamaktadır. Bu kavramın üç şekilde açıklanabileceğini ifade ederek felsefi, sosyo-psikolojik ve sosyo-ekonomik açımlarının olduğunu ileri sürmektedir.⁹

Özellikle süreç felsefesinin birleştirici çoğulculuk üzerinde etkili olduğunu kabul eden Knitter, çağımızda geleneksel felsefi anlayışın değiştiğini belirterek süreç felsefesinin de gösterdiği gibi mutlak hakikatin donuk ve değişmez olmadığını ayrıca tek elde toplanamayacağını kanıtlandığını ifade etmektedir. Modern bilim ve felsefesi sürekli gelişen ilerleme sonucunda evrenin ve içerisindeki her şeyin devam eden bir değişime maruz kaldığını göstermektedir. Bu noktada Knitter, değişime ve sürece işaret eden felsefi görüşün dünya dinleri için ne anlama geldiğini sormaktadır. Ona göre dünya dinleri artık geleneksel tarzda mutlaklık iddiasını dile getiremeyecekler ve yeni hakikat anlayışı ışığında kimliklerini ve amaçlarını yeniden şekillendirmek zorunda kalacaklardır. Bu da dini çoğulculuğa işaret eden birleştirici çoğulculuk şeklinde tezahür edecektir.¹⁰

Birleştirici çoğulculuk teorisinin sosyo-psikolojik yönünde bireylerin, ailevi, toplumsal ve kültürel değerlerden sıyrılıp evrensel değerlere uyması önerilmektedir. Yani birey öncelikle dünya vatandaşı olmalıdır. Knitter, evrensel birey kimli-

8 Knitter, *No Other Name?* s. 9.

9 Knitter, *a.g.e.*, s. 7.

10 Knitter, *a.g.e.*, s. 10.

ğini kazandığımızda diğerlerine karşı tutumlarımızın kökten değişeceğini düşünmektedir. Farklı fiziksel ve düşünsel özelliklere sahip bireyler düşman olarak değil arkadaş olarak kabul edilebilecektir. Bu durumun dini alanda da gerçekleşmesi gerekir ve böylece dindar birey diğer dinlerin mensuplarıyla iletişim halinde olduğunda dini derinlik kazanır. Çünkü diğerlerinin inançlarından bihaber olan dindar birey kendi dini kimliğiyle de bütünleşemez. Yukarıda bahsedilen anlamda dünya vatandaşı olmanın sonucu ise dini çoğulculuğun benimsenmesidir. Yani dünya vatandaşı kimliğini kazanan birey evrensel dini kimliği de sahip olur.¹¹

Knitter, politik ve ekonomik görünümün de birleştirici çoğulculuğu gerektirdiğini belirtmektedir. Açlık, sefalet, sömürü, insan hakları ihlalleri, ekonomik eşitsizlik ve siyasi baskılar sonucu hakların çiğnenmesi gibi günümüz dünyasının ciddi problemleri vardır. Daha önce belirtilen dünya vatandaşlığı algısının ekonomik ve politik alanda da tezahür etmesi gerektiğini söyleyen Knitter'e göre bahse konu olan olumsuzlukların düzeltilmesi için, dünya vatandaşlığının gereği adaletsizlik ve eşitsizliği giderecek yeni bir dünya düzeni kurulmalıdır. Öncelik bireyin kendisi, ailesi, ülkesi değil insanlık olmalıdır. Bu noktada dünya dinleri ortak küresel sorunların çözümünde ortak amaçlarla hareket etmek zorundadır. Bu nedenle birleştirici çoğulculuk zorunludur.¹²

Birleştirici çoğulculuk teorisi kapsamında, Global teoloji söylemiyle dikkat çeken Knitter, dinlerin ve dindarların birlikte hareket etmelerini önerdiği temel görüşlerine dayanarak teolojik anlayışın da aynı şekilde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Teologların belli bir dinin imanında yoğunlaştıklarını ve bu dinin imanına bağlı olduklarını vurgulayan Knitter'e göre, tek bir dini teoloji içerisinde yer almak ve diğer dinleri bu bakış açısıyla değerlendirmek günümüz dünyasında üstüne düşen görevi eksik yapmak anlamına gelecektir. Aslında ona göre çoğulcu dünyamızda tek bir geleneğe bağlı kalarak ve diğerlerini dışlayarak her hangi bir teolojinin üretilmesi zordur. Hakikatin bulunması için ortak bir teolojik hareket gereklidir. Çünkü diğer dini inançlar bilinmedikçe kişi ne kendi inancında derinleşebilir ne de hakikati elde edebilir.¹³

Dolayısıyla Knitter, Global teolojinin çok boyutlu bilinçliliği gerektirdiğini ifade etmektedir. Ona göre Global teoloji, teologlara diğer dini tecrübelerde de hakikatin bulunduğu gerçeğini bilmeleri gerektiğini öğretmektedir.¹⁴ O, bütün din-

11 Knitter, *a.g.e.*, s. 11-13.

12 Knitter, *a.g.e.*, s. 16.

13 Knitter, *a.g.e.*, s. 224.

14 Modern Hıristiyan teologlarında Global teoloji söylemi Knitter ile başlamamıştır. Knitter kendi fikrini öne sürerken yeni bir şey öne sürmediğini, çoğulcu dünyanın dayattığı ve gerekli olan bir şeyi, Cantwell Smith ve Paul Tillich gibi teologlarca da savunulan global teolojiyi savunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Ewert Cousins ve John Carmody gibi teologlarda benzeri teolojik anlayışı kabul etmektedirler. Bkz. Knitter, *No Other Name?* s. 225. Mesela axial dönem kabileci bilinçliliğe sahipken axial dönem sonrası daha çok ferdiyetçi bilinçliliğe sahipti. Ewert Cousins, ikinci axial dönem olarak adlandırdığı 21. Yüzyıl dünyasında yeni bir bilinçlilik olduğunu varsaymaktadır. Bu dönemdeki bilinçlilik global bilinçlilik olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem axial

lerin diğerlerinde de bireysel dini tecrübe olduğunu kabul ederek global teolojide bu tecrübenin temel olarak alınmasını önermektedir. Dini tecrübe kişisel ya da kişisel olmayan formlarda mutlak gerçekliğin sembolize edilmesini sağlamaktadır. Bu durumu fark eden teologlar, kendi teolojik anlayışlarında mecburen değişikliğe gideceklerdir. Böylece karşılıklı farkındalıkla sistematik teolojik değişim meydana gelecektir. Fakat Knitter, bunun yeterli olmadığını diğer dinlerin inançlarının, pratiklerinin ve tarihlerinin olgusal gerçekliklerinin de bilinmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Global teolojinin pratik alanda uygulanması her dini geleneğin sosyo-politik özgürlük ya da kurtuluş için kendini ve diğerlerini sürekli tetikte tutması ve dünyanın iyileştirilmesi için karşılıklı uyarılarda bulunulması ile mümkün olacaktır.¹⁵

Bu noktada dini çeşitlilik meselesinin temel tartışma odaklarından biri olan Hakikat problemi hakkında Knitter'in ne düşündüğünü ele almak gerekmektedir. Birleştirici çoğulculuk teorisi ve global teoloji hakkındaki düşünceleri Knitter'in dini hakikat anlayışında doğrudan etkilidir. Dini çoğulculuğu savunan diğer düşünürlerde olduğu gibi göreceli hakikat anlayışı onun dini çoğulcu hipotezinde de kilit rol oynamaktadır. Böylece Tanrı merkezli dini çoğulculuk modelinde göreceli dini hakikat anlayışı, hem dışlayıcı hakikat iddialarını eleştirmede hem de Hıristiyanlık hakkındaki yorumlarında merkezi konumda yer almaktadır.¹⁶

Knitter, hakikat konusunda yeni bir anlayışın gerektiğini normalde çelişmezlik ilkesiyle açıklanan hakikat konusunun artık göreceli olarak değerlendirildiğini, bu göreceli değerlendirmenin dine uygulanması durumunda çoğulculuğun savunulması gerektiğini vurgulamaktadır. Şimdiye kadar hakikat Aristocu çelişmezlik ilkesiyle açıklanarak ya/ ya da ilkesince ifade edilmiştir. Çelişmezlik ilkesine göre bir şey aynı anda hem A hem de A olmayan olamaz. Bu durumda bir şeyi kabul ettiğimizde ona ters veya onu nitelendirmeyen ifadelerin yanlış olduğunu söylemek zorunda kalacağız. Böylece aynı şey hakkındaki iki farklı açıklama aynı anda doğru kabul edilemeyecek. Bu şekilde Batı düşüncesindeki hakikat anlayışının dışlayıcı karakterine değinen Knitter, din anlayışında da aynı hakikat kabulünün geçerli olduğunu söylemektedir. Buna göre, doğru din diğerlerini ya dışlayacak ya da kapsayacaktır.¹⁷ Ona göre, çelişmezlik ilkesi dine uygulandığında her din ben

dönemde ortaya çıkan büyük dünya dinleri için önem arz etmektedir. Global bilincin hâkim olduğu çağımızda ayrımcı ve dışlayıcı tavır yerine diğer kültürlerin ve inançların taraftarlarıyla iş birliği daha çok görülür olmuştur. Bahsedilen global bilincin insanları tekdüze bir toplum haline getirmeyeceği, aksine farklılıkları muhafaza edeceğini ifade edilmektedir. Buna farklılık ve çeşitliliğin mevcut olduğu yaratıcı birlikler denebilir. Bu şemada farklı milletler kendi kimliklerini muhafaza edecektir. Geniş açıklama için bkz. John Hick, *İnançların Gökkuşağı*, çev. M. Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, s. 15-17.

15 Knitter, *No Other Name?* s. 226 vd.

16 Knitter, dışlayıcılığın sert karakterinin, modern İncil eleştirileri, diğer dinler hakkında daha doğru bilgi elde edilmesi ve batının tarihsel rölativizmi sayesinde kırıldığını düşünmektedir. Ayrıntılı açıklama için bkz. Knitter, *No Other Name?* s. 92.

17 Knitter, *No Other Name?* s. 217.

doğruyum, hakikat benim, diğerleri yanlış, diyecektir ve dışlayıcılığa mahkûm olacaktır.¹⁸

Geleneksel anlayışa baktığında Knitter, her hangi bir dindar bireyin kendi dini hakikatini “benim hakikatim senin için de gereklidir” teolojik dogmasıyla ifade ettiğini belirtir. Ona göre bu düşüncenin temelinde bir insanın “benim için iyi olan senin için de iyidir ve gereklidir” fikriyatı yatmaktadır. Böyle bir düşünce, kişinin kendi benliğinden hareketle ifade ettiği bir söylem olmaktan çok bir dindara teolojik ve doktriner olarak öğretilen şeydir.¹⁹

Bu düşüncelerden yola çıkan Knitter'e göre artık çoğulcu dini hakikat anlayışının ilişkisel anlamda tezahür etmesi zorunludur. Çünkü bilimsel göreceliğin ve çoğulculuğun hâkim olduğu dünyamızda dini hakikati de içeren yeni bir hakikat anlayışına sahibiz. Bilimde bile tüm bilgiler göreceli olarak, muhtemel hipotezler şeklinde açıklanırken, dinde bunun olması çok daha normaldir. Bu hakikat anlayışında diğerlerini dışlamak ya da kapsamak gibi bir niyet yoktur. Çünkü bu hakikat anlayışında her hangi bir mutlaklık iddiasına yer yoktur. Hakikat olan şey kendisini, birbirine bağlantılı ifadelerde gösterdiği için hakikatin tanımlanmasında dışlama değil ilişkisel bir durum söz konusudur.²⁰ Yani artık hakikatin dışlamak suretiyle değil ilişki kurmak, ilişki içinde olmakla tanımlanması gerekmektedir. Böylece Knitter, ilişkisel hakikat olarak tanımlanabilecek yeni bir hakikat modelinin varlığına işaret etmektedir.

İlişkisel hakikat modelinde hiçbir gerçek tek başına ayakta kalmaz ve hakikati içeren her din diğer dinlerle bağlantı kurunca var olabilir. Çünkü dünya dinleri birbirlerini tamamlayan benzerliklere dayanmaktadırlar.²¹ Bu nedenle mutlak hakikat iddiaları yerini ilişkisel hakikat düşüncesine bırakmalı hiçbir din hakikati tam ve daha çok barındırdığı iddiasıyla üstünlük tavrı sergilememelidir. Bu doğrultuda iki farklı dinin birbirine muhtaç olduğunu düşünen Knitter, Hıristiyan teslisinin İslam vahdetine, Budizm'in kişisel olmayan boşluğunun Hıristiyan Tanrı tecrübesine ihtiyacı olduğunu söyleyerek ilişkisel hakikat anlayışının ve diyalogun bu hakikati ortaya çıkarmadaki önemini belirtmektedir. Ona göre farklılıklar çelişik unsurlar değil birbirini tamamlayıcı öğelerdir. Tanrı'nın krallığını tesis için İsa'nın bilinmesi kadar, Muhammed ya da Krişna'nın da bilinmesi gerekir.²²

Hakikat düşüncesindeki son aşamada Knitter, evrensel hakikat iddiaları ile

18 Knitter, *a.g.e.*, s. 11. Ayrıca bkz. Mustafa Köylü, *Dinler Arası Diyalog*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2007, s. 61-62.

19 Knitter, “Çoğulcu Model Batı Kaynaklı Bir Dayatma mı? Beş Kesimin Sesiyle Yanıt”, s. 177.

20 Knitter, *No Other Name?* s. 218-219.

21 Knitter, *a.g.e.*, s. 219-220.

22 Knitter, bu söylemlerde bulunurken Hıristiyan misyon hareketi hakkında da düşüncelerini ifade etmektedir. Misyonerlik hareketlerinin mutlaklık iddiaları ile birlikte yürütülemeyeceğini düşünen Knitter, İncil'in mesajının tüm insanlara duyurulması gerektiğini, İncil'in Hıristiyanı daha iyi Hıristiyan ve Budisti daha iyi Budisti yapacak vasıta olarak görmek gerektiğini vurgulamaktadır. Misyonerlik hareketi ile birlikte diyalog hakkındaki düşünceleri için de bkz. Knitter, *No Other Name?* s. 222.

mutlak hakikat iddiaları arasında ayırım yapmaktadır. Ona göre çoğulcu bakış açısındaki merkezi nokta da bu iki kavram arasında yapılan ayırımı yatmaktadır. Evrensel hakikat iddiaları bütün insanlığın kabul ettiği, mutlak hakikat ise diğer dinlerle çatışan dini hakikat iddialarıdır. Çoğulcu bakış açısı evrensel iddiaları kabul ederken mutlaklık iddialarına karşı çıkmaktadır. Buradan çıkan sonuç; her dinin kendi iyi ve doğru bildiğini tüm uluslara sunmak için faaliyet gösterebilir, fakat bu iddialar mutlak düzeyde doğrudur kabulü geçersizdir. Yani evrensel doğru olarak kabul edilen şeylerin mutlak hakikat olarak kabul edilmesi gerekmemektedir. Buradan yola çıkarak Knitter, dini hakikat iddiaları için şu ilkeyi uygulamayı uygun görmüştür: “eğer evrensel gerçeklik benim için doğruysa herkes için de doğru olmalıdır. Şayet benim doğrum diğeri için doğru değilse, kabul ettiğim doğruyu sorgulamam gerekir”.²³

Gelinen noktada birleştirici çoğulculuk ve ilişkisel hakikat düşünceleri ışığında temel Hıristiyan tutumlarına bakmak zorunluluk arz etmektedir. Knitter de dışlayıcı ve kapsayıcı Hıristiyan görüşlerinin değerlendirmesini yaparak Tanrı merkezli modelin farklılığını dolayısıyla dini çoğulcu modelin yeni ve özgün yorumunu ifade etmeye çalışacaktır. Bunu yaparken de çoğulculuğun Hıristiyanlık için ne kadar önemli olduğu vurgusunu, özellikle kurtuluş kavramını da meseleye dâhil ederek yaptığı gözden kaçmamalıdır.

II. Dini Çeşitlilik Olgusu Karşısında Hıristiyan Tutumlar

Knitter, dini çeşitliliğe yönelik dört Hıristiyan tutumun olduğunu belirtir. Bu tutumlar Evanjelik model, Protestan model, Katolik model ve Tanrı merkezli modeldir. O, Tanrı merkezli kristolojiden bahsetmeden önce diğer dinlere karşı Evanjelik, Protestan ve Katolik tutumların eksikliğine işaret etmektedir. Evanjelik ve Protestan modellerde İsa'nın dışlayıcı eşsizliği, Katolik modelde ise kapsayıcı eşsizliği savunulmaktadır. Evanjelik anlayışa göre diğer dinlerle diyalog ancak İsa Mesih'in onlara haber verilmesi ve öğretilmesi amacıyla yapılır. İsa Mesih'ten habersiz ölenler cezalandırılacaktır. Çünkü Tanrı diğer dinlere vahyetmemiştir ve onlarda hiçbir hakikat yoktur. Bu sebeple diğer dinler kurtuluş imkânı içermezler.²⁴

Protestanlar ise vahyin diğer dinlerde de olduğunu kabul etmekle birlikte kur-

23 Knitter, “Çoğulcu Model Batı Kaynaklı Bir Dayatma Mı? Beş Kesimin Sesiyle Yanıt”, s. 178-180. Knitter, çoğulcu modelin batının bir dayatması olduğu eleştirisine karşı, tüm dinlerin ve dinlerdeki mistik-teolojik unsurların hakikatin tamamını elde edemediğinin kabul edildiğini ileri sürer. Ayrıca mutlak hakikatin hiçbir din tarafından tecrübe edilemeyeceği gerçeğinin, bahsedilen yönüyle dinler tarafından da onaylanmasını, dini çoğulculuk modelinin Batı dayatması olmayıp, dinlerin kendisinden çıkarılan bir model olduğunun kanıtı olarak ele alır. Mistikler, her dinde elde edilmeye çalışılan şeyin, elde edilenden her zaman daha fazla olduğunu kabul etmektedirler. Dinlerde öne sürülen mutlak hakikat iddiaları aslında bu mutlaklığın sadece bir kısmını içermektedir. Knitter, bu gözetilen ve dinlerdeki mistikler tarafından da itiraf edilen durumun çoğulcu modeli haklı çıkardığını iddia etmektedir. bkz. Knitter, “Çoğulcu Model Batı Kaynaklı Bir Dayatma Mı? Beş Kesimin Sesiyle Yanıt”, s. 182-183.

24 Knitter, *No Other Name?* s. 79.

tuluşun sadece İsa aracılığıyla mümkün olduğunu kabul ederler. Protestan teologlarının bazıları Tanrı'nın "genel vahyinin" tüm insanlarda bulunduğunu fakat bu vahiy türünün Tanrı ile insan arasındaki ilişkide gerçekleşip dinlerdeki vahye benzediğini savunur. Bu vahiy dinlerdeki vahyin ötesinde bir şeydir. Paul Tillich, Wolfhart Panenberg, Brunner ve Althaus gibi Protestan teologlar, Luther'in "Tanrı hissi" kavramından etkilenerek Tanrı'nın genel vahyinin tüm insanlarda bulunduğunu kabul etmişlerdir.²⁵ Ancak sonuçta otantik vahiy sadece Hıristiyanlıkta gerçekleşmiştir.

Katolik görüşte ise kurtuluş için pek çok yol olmasına rağmen esas yolun Hıristiyanlık olduğu belirtilmektedir. Bu görüşün en önemli temsilcilerinden bir tanesi kapsayıcı olduğu varsayılan Karl Rahner'dir. Hans Küng de kapsayıcı görüşleriyle Katolik görüşü temsil etmektedir. Knitter, diğer dinlere yönelik Katolik tutumun, Protestanlık ve Evanjelik tutumlardan daha ılımlı olduğunu belirtmektedir. Bu tutumda diğer dinlerde vahiy ve kurtuluşun varolma imkânı kabul edildiği için Knitter, Rahner ve Küng²⁶ gibi Katolik teologların dinler arası diyalogu geliştirmek adına olumlu düşüncelere sahip olduğunu söyleyerek, Katolik tutumun diğerlerine nazaran daha başarılı olduğunu düşünmektedir.²⁷

Knitter, Hıristiyan dışlayıcılığını eleştirirken modern dinler tarihçileri ve Hıristiyan teologlarının diğer dinlerdeki benzer ibadet ve inanç unsurlarını gördüklerini bundan dolayı kurtuluşun iman aracılığıyla olduğunu diğer dinlerde de kabul edildiğini belirterek kurtuluşu sadece İsa'ya bağlamanın yanlışlığına dikkat çekmektedir. Ona göre diğer dinlere bakışımızda kendi geleneğimiz etkili olsa da diğer dinlerle ilişki kurduktan sonraki praxis (pratik, eylem) değerleri ve teorik bilgi seviyelerini tanımamız da onları değerlendirmede ölçüt kabul edilmelidir. Modern İncil eleştirilerine dayanarak İsa'nın tek kurtarıcı olduğu inancının İncil'in gerçek mesajı olup olmadığını soran Knitter, sınırlı ve sınırsız varlıkların ilişkisinde İncil'in gerçek anlamda İsa'dan başka aracı kabul edip etmediğini de irdelemektedir. Böylece dışlayıcıların, tüm hakikat iddialarının göreceliliğiyle yüzleşmeleri gerektiğini belirterek bu göreceliliğin evrensel bir görecelik olmayacağını vurgulamaktadır. Yani her din yine kendisinin doğru olduğunu fark edecek ama tek doğru olduğu ya da tamamen hakikati içerdiği iddiasından vazgeçecektir. Böylece Hıristiyanlar diğer dinlerdeki evrensel hakikatin önemini inkâr etmeksizin yine İsa'nın belirleyici önemini ilan edebileceklerdir. Görülmektedir ki Knitter, evrensel vahiy ve Hıristiyan vahyi ayrımını kabul etmemektedir. Ona göre bu ayrım yüzeysel, keyfi ve yapay olmasının yanında diğer dinlerin vahiy anlayışlarına

25 Knitter, *a.g.e.*, s. 98.

26 Hans Küng'ün kapsayıcı görüşleri için bkz. Hans Küng, "Is There One True Religion? An Essay in Establishing Ecumenical Criteria", *Christianity and Other Religions*, eds. Hick J., & B. Hebblethwaite, Oxford: Oneworld Publication, 2001, s. 138.

27 Knitter, *No Other Name?* s. 140.

da kapalı bir bakış açısıdır. Bu şekilde Knitter, Hıristiyan dışlayıcılığının vahiy ve kurtuluş görüşünde de çelişki olduğunu düşünmektedir.²⁸

Kısaca Evanjelik, Protestan ve Katolik tutumların yetersiz olduğunu söyleyen Knitter, dışlayıcı ve kapsayıcı eşsizlik iddialarının hem tarihsel rölativizme hem de gerçek diyaloga ters düştüğünü belirtmekle birlikte en makul tutumun Tanrı merkezli model olduğunu savunmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi Tanrı merkezli dini çoğulcu anlayışta bütün dinler Tanrıya ulaşan eşit yollar olarak kabul edilmekle birlikte, kurtuluş ve hakikat bakımından aralarında hiçbir fark görülmemektedir. Bu anlayışta her dini figür diğerleri kadar değerli addedilmektedir. Mesela Knitter, Tanrı merkezli modelin İsa'nın eşsizliğini karşılıklı eşsizlik ilişkisiyle ifade ettiğini söylemektedir. Yani İsa gibi diğer dini figürler de benzer şekilde eşsiz kabul edilmektedir. Knitter bu görüşün, ilahi vahiy ve kurtuluşun evrensel ve uygun bir açıklaması olduğunu düşünmektedir.²⁹

Knitter, gelişen şartlar ve zamana uygun olarak birleştirici çoğulculukla birlikte dini çoğulculuğun Hıristiyanlar için önemli bir fırsat sunduğunu iddia etmektedir. Paul Tillich'in *Kairos* olarak adlandırdığı "Hıristiyanlar için bireysel ya da toplumsal fırsatın meydana geldiği ilahi kaynaklı zaman ya da an"³⁰ olarak anlaşılan durumun dini çoğulculuk için de söylenebileceğini, bu durumun Hıristiyanlık tarihindeki önemli fırsatlardan biri olduğunu dile getirmektedir. Dini çoğulculuk bakış açısıyla İncil ve diğer dinler yeniden değerlendirilecek bununla birlikte İncil ve Hıristiyanlığın değeri büyüyecektir. Knitter, bu terimin Hıristiyanlığın tarihine uygulandığında yeni doktrin ve inançların, hatta bazı düşüncelerin, Hıristiyan tarihindeki dönüm noktası olduğunu vurgulamaktadır. O, Greko-Roman etkisinin Hıristiyanlık için öneminin altını çizmekle birlikte, günümüzdeki dini çoğulculuğun da onun için aynı öneme sahip olduğunu belirterek *Kairos* olarak adlandırılabilir bu dönemin benzer öneme sahip değişimi sağlayacağını düşünmektedir. Greko-Roman etkisi sonucu nasıl değişim yaşandıysa şimdi de aynı etki beklenmektedir. Bu Hıristiyan inancındaki doktriner konuların yeniden ele alınmasını gerektirmektedir.³¹

28 Knitter, *a.g.e.*, s. 93.

29 Knitter, *a.g.e.*, s. 172., Tanrı merkezli modelde Knitter, John Hick, Stanley Smartha ve Raimundu Panikkar'ın düşüncelerini temel almıştır. Hick'in teolojide kopernik devrimi düşüncesinden daha önce bahsettik. Panikkar, dini çeşitliliğin zararlarından sakınmak ve dinlerin birleşmesini sağlamak istemektedir. Panikkar'ın bu düşüncesi, dünya dinlerinin aşkın prensip temelinde ortak amaçlara yönelmesini tavsiye etmektedir. Bu nedenle ona göre meydana gelecek her hangi bir diyalogda hiçbir dinin diğerine üstünlük iddiasında bulunmaması gerekmektedir. Samartha da tüm dinlerin ve vahiylerin farklı olduğunu kabul etmekle birlikte, tüm dinlerin göreceli olduğunu, hiçbir dinin hakikati tam olarak barındırmadığını düşünmektedir. Hiçbir din kesinlik içermemektedir. Samartha da Panikkar gibi İsa'nın mutlaklığı ve normatifliğine karşı çıkarak, dinlerin mutlaklık iddialarının diyaloga zarar vereceğini düşünmektedir. Bkz. Knitter, *No Other Name?* s. 154 vd. Ayrıca Panikkar'ın çoğulcu yaklaşım için "paralelizm" terimini kullanmasıyla ilgili açıklamalar için bkz. Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002, s. 92-93.

30 Knitter, *No Other Name?* s. 17-18.

31 Knitter, *a.g.e.*, s. 20, 172.

Knitter'in bahsettiği *Kairos* dönemine ait bir örnek olarak Dünya Kiliseler Birliği'nin 1990 yılında İsviçre'nin Baar kentinde gerçekleştirdiği ve "Dinsel Çoğulculuk; Teolojik Bakış Açısı ve Tasdikler" konulu toplantı verilebilir. Bu toplantıda diğer toplantılara nazaran daha farklı ve daha cesur ifadelere yer verilmiştir. Dinlerin çokluğunun (dini çoğulculuğu değil) tasdik edildiği toplantıda, dinlerin Tanrı'nın insanlar ve milletlerle iletişim kurduğu çeşitli yollar olduğu ve Tanrı'nın kurtarıcı eyleminin tüm dinlerde mevcut olduğu belirtilmiştir. Daha önce bireylerin dinsel geleneklerden bağımsız olarak kurtuluşa erebileceğini kabul eden DKB'yi, dinlerin de kurtuluşa pay sahibi olduğunu kabul etmektedir. Bu ise kapsayıcılıktan çoğulculuğa yani İsa merkezli anlayıştan Tanrı merkezli Hıristiyan anlayışa doğru geçiş olarak yorumlanmaktadır. Bu tarz yoruma sahip olan Knitter bu toplantıyı, Katolik olmayan Hıristiyanların diğer dinlerle ilişkilerinde dönüm noktası olarak değerlendirmiştir. Ona göre daha önce tereddüt edilen şeyler şimdi açıkça öne sürülmüş ve bu toplantıdaki yorumlarda diğer dinlerde vahyin ve kurtuluşun var olduğu ima edilmiştir. Kurtuluşun sadece bireylerin eylemlerinde değil dinlerde de olduğu tasdik edilmiştir.³²

Bu fırsatın değerlendirilmesi aşamasında Hıristiyanlığın diğer dinlerle diyaloga girmesi gerekir. Diyalogun gerçekleşmesi için ise Knitter, teolojik yansımaları da olan üç temel öncül öne sürmektedir. İlk olarak diyalog, kişisel dini tecrübe ve hakikat iddiaları üzerine temellendirilmelidir. Knitter'e göre diyalogda teolojik ya da teorik meseleler veya doktrinler konuşulmanın yanında, kişisel dini tecrübelerin konuşulması ve diğerlerinin tecrübelerinden daha fazla şeyler öğrenilmesinin amaçlanması gerekir. Karşılıklı bireysel tecrübelerin öğrenilmesiyle taraflar, ortak olarak kabul edebilecekleri doğrulara (hiç olmazsa belli seviyede) ulaşabilirler. İkinci olarak, diyalogda hakikatin bütün dinlerde olabileme ihtimali yok sayılmamalıdır. Hakikat tüm dinlerin ortak amaç ve temelleri üzerine dayandırılabilir. Diyalogda tarafların birbirine değer vermesi birbirini dinlemesi gerekmektedir. Bu dinleme mümkün hakikatin diğerinde olma olasılığına tamamen açık olmak anlamına gelmektedir. Bu karşılıklı tutum diğerini anlamada kolaylık sağlayacaktır. Diğer dinlerin hakikat iddialarına açık olmak, dinlerin ortak temel ve amacı olduğu hipotezini doğrulamaktadır. Dinlerin ortak amacı dünyanın tahribatını önlemek ve insani birlikteliği sağlamaktır. Son olarak ise diyalog gerçek anlamda değişme ihtimaline açık olmalıdır. Knitter, diyaloga girecek tarafların mutlak hakikat hakkında şimdiye kadar fark etmediği doğruları kabul etmeye ve yanlış inançlarını terk etmeye hazır olması gerektiğini düşünmektedir. Taraflar her türlü değişime daima hazır olarak diyaloga girmelidir. Diyalogda tarafların mutlak, kesin ve değişmez inançlara sahip olduklarını iddia etmeleri mümkün değildir. Her hangi bir taraf diğerinin değişimine ve hakikati doğru şekilde kabul etmesine

32 Mahmut Aydın, *Monologdan Diyaloga Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001, s. 236-237.

yardımcı olmalıdır. Taraflar birbirini kendi hakikatlerine değil Tanrı'nın hakikati-ne çağırmalıdır.³³

Sonuç olarak Knitter'in söylemiyle dini çoğulculuk karşısında Hıristiyanlık diğer dinleri derin bir şekilde kavramakla kalmamalı aynı zamanda kendini de yeni şekilde sunmaya çalışmalıdır. Yeni anlayışa göre Hıristiyanlığın kendini eşsiz, mutlak, üstün konumlandırması artık hükümsüz kalacaktır. Knitter, eşsizlik iddialarının sadece Hıristiyanlık ile ilgili kapsamlı mevzuda değil, İsa ile ilgili daha belirgin noktalarda da yeni görüşlere ihtiyaç duyduğu inancındadır.³⁴ Yani Hıristiyanlığın yeni bir kristolojiye ihtiyacı vardır.

III. Tanrı Merkezli Kristoloji

Knitter, Tanrı merkezli model ile birlikte geliştirilecek yeni İsa anlayışının dinler arası diyalog sürecinde daha etkili olacağını ifade ederek Hıristiyanların geleneksel anlayışlarını gözden geçirmelerine yardımcı olacak ve onun İsa hakkındaki düşüncelerinin kendilerinden yola çıkarak evrimleştiği bazı ilkeler sunmaktadır. 1. "Mesih", Tanrı oğlu", "rab", gibi nitelendirmelerin tamamı tarihi ve kültürel şartlara bağlı olarak ilk Hıristiyan cemaatinin yorumları sonucu meydana çıktığını için mutlak değildir. Bu nedenle İsa hakkındaki bu çeşit ifadeler tüm mitolojik ve sembolik ifadeler gibi mecâzi olarak anlaşılmalıdır. 2. Farklı İsa anlayışlarının tarihsel ve kültürel şartlar altında ortaya çıktığının bilincinde olarak bu anlayışların mutlaklaştırılmadan muhafaza edilmesi gerekir. Çünkü olası ihtiyaç durumunda farklı İsa anlayışlarına gerek duyulabilir. 3. Yeni Ahitte İsa hakkındaki bilgiler kesin ve mutlak bilgiler değildir. Bu nedenle farklı İsa anlayışlarına kapı açılmalıdır. Nasıl ilk Hıristiyan toplumlar kendi şartlarına göre bir İsa profili

33 Knitter, Tanrı merkezli modelde diyalogu iki ya da daha fazla taraf arasında tecrübe ve anlayışlarını geliştirmek amacıyla gerçekleşen tecrübe ve anlayış değişimi olarak tanımlamaktadır. Bu değişimin gerçekleşmesini sağlayan da dini çoğulculuktur. Çoğulculuk, dinlerin değerini tasdik etmenin yanında onların diyaloga girmesini, her dinin diğerinden bir şey öğrenebileceğini ve böylece daha çok mükemmelleşebileceğini benimseyen bir yapıya sahiptir. Knitter, *No Other Name?* s. 179, 208-212., E. J. Shape ise dört çeşit diyalog fikrinin olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan ilki, kendisinin farklı olduğunu ileri süren iman anlayışını takdir etmek amacıyla yapılan diyalogdur. İkinci tür diyalogda ise aşkın alanın ortak tecrübesinin keşfetmek arzusu vardır. Üçüncü diyalog türünde farklı hakikat iddialarının birbirinin tamamlayıcısı olduğu görüşü hâkimken son diyalog türünde dünyanın pratik sorunlarını çözmek temel amaç olarak kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alan Race, *Christians and Religious Pluralism: Patterns in the Christian Theology of Religions*, London: SCM Press, 1983, s. 91. Hick de dinler arası diyalogu desteklemekle birlikte, meydana gelecek diyalogun da nasıl olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Farklı diyalog çeşitleri olduğunu belirtip, karşılıklı keşişme ya da diğerine baskı kurup onun gerçeğini inkâr ederek, kendi hakikatini ona zorla kabul ettirme çabası içeren her diyaloga karşı çıkan Hick, karşılıklı dostluk içerisinde her türlü karşılıklı eleştirinin makul karşılanacağını düşünmektedir. Aynı zamanda O, sonraki gelişmeleri ve değişimleri her geleneğin kendine bıraktığı diyalogun en iyi diyalog olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ona göre diğer dinsel geleneğe meydana gelecek her hangi bir değişiklik o geleneğin kendi iç dinamikleriyle olmalıdır. Karşılıklı güven içerisinde olacak her diyalogdan sonraki değişimin tüm dinsel geleneklerde bir şekilde gerçekleştiğini söyleyen Hick, eski fundamentalist düşüncelerin kaybolduğunu belirterek, artık her hangi bir dinsel kaygı ve amaç için insan ölümüne sebep olunmaması gerektiğinin önemini vurgulamaktadır. Knitter ve Shape'in diyalog hakkındaki düşünceleriyle Hick'in diyalog yorumundaki benzer ve farklı yönler için bkz. Hick, *İnançların Gökkuşağı*, s. 152-154.

34 Knitter, *No Other Name?* s. 18.

çizmişlerse daha sonra da Hıristiyanlar kendi şartlarına göre farklı profillere sahip olabilirler. 4. Günümüz şartlarına binaen geliştirilecek yeni İsa anlayışının, Hindu-larla, Müslümanlarla ve Budistlerle girilecek diyalog sayesinde, onlara daha ılımlı gelebilecek şekilde ifade edilmesi gerekir. 5. Son olarak ise yeni kristoloji Tanrı merkezli olmalıdır.³⁵

Hick'de olduğu gibi Knitter için de Tanrı merkezli modelin gerçekleşmesi, öncelikle Hıristiyanlıkta söz konusu teolojik değişimlerin yaşanmasına³⁶ ve Tanrı merkezli yeni bir kristoloji oluşumuna bağlıdır. O, modern çağa kadar ortaya konan kristolojinin dışlayıcı ve bağlayıcı karakterde olduğunu vurgulamaktadır. Bu kristolojiye bağlı yorumlarda İsa, Tanrının oğlu, Tanrı-insan ilişkisinde tek aracı, kendisinden başka kurtarıcı olmayan Mesih olarak yansıtılmıştır. Ondan başka Tanrıya ulaştıracak isim yoktur. Oysa Knitter, öncelikle İsa'nın asli mesajlarının dışlayıcılığı içermediğine, onun mesajının temelinde Tanrı'nın krallığı düşüncesinin yattığına inanmaktadır.³⁷ Yani İsa'nın asli mesajı aslında Tanrı merkezli modelin kendisiydi. Kısaca belirtmek gerekirse İsa yorumundaki Knitter'in düşüncesi şöyledir: Ona göre İsa'nın esas misyonu Tanrı krallığını ilan etmektir. Onun amacı Tanrı merkezliydi. Fakat daha sonra bu Tanrı merkezli anlayış değişmiş, yerine İsa merkezli anlayış yerleşmiştir. Sonuçta yanlış bir şekilde ilan eden ilan edilen halini almıştır. Bütün bunlara rağmen Knitter, İsa'nın Tanrı'nın yerini almadığını ileri sürmektedir.

Geleneksel kristoloji anlayışının yanlış algı üzerine bina edilmiş olduğu düşüncesinin Knitter için iki temel gerekçesi vardır. Bunlardan ilki Yeni Ahit'in yanlış anlaşıldığı, mitolojik okunduğu takdirde gerçek mesajın daha net anlaşılacağıdır. O, çağdaş teologların enkarnasyon inancının literal olarak yorumlanamayacağını dolayısıyla Tanrı merkezli modelin mitolojik okuma önerisini kabul ettiklerini belirtir. Yani son dönemde, kutsal kaynaklara yönelik mitolojik okuma metodu sayesinde Yeni Ahit'in daha evrensel mesajlara sahip olacağı düşüncesi onun için gün geçtikçe daha fazla kabullenilecektir. Yeni Ahit'in evrensel bir yorumu yapılmadıkça, çağa ayak uydurulamayacaktır. Bu yorum göreceli hakikat anlayışıyla birebir uyumlu olmalıdır. Çünkü ona göre tüm kültürel ve tarihsel gelişimler görecelidirler. Çağımızın dini çoğulcu yapısı ve insanlar arasındaki yeni birlik tecrübesi bu görecelilik üzerine bina edilmelidir. Knitter, Yeni Ahit'in yeniden yorumlanması aşamasında da tarihsel göreceliliğin göz ardı edilmemesini önermektedir.³⁸

35 Aydın, *İsa Tanrı mı İnsan mı?*, s. 192-195.

36 Hick'in Tanrı merkezli çoğulculuk hipotezinin kabul edilmesi için öncelikle Hıristiyan dışlayıcı teoloji ile hesaplaşılması gerektiğini belirtir. Bu sebeple onun dışlayıcılık eleştirisinin büyük kısmının Hıristiyan teolojisiyle hesaplaşmaktan ibaret olduğu söylenebilir. Çünkü geleneksel Hıristiyan teolojisi olduğu gibi kabul edilmesi halinde, dini çoğulculuk hipotezinin gerçekleşme ihtimali çok daha azalacaktır. Bu sebeple O, dini çoğulculuk hipotezinin özellikle Batı'da kabul görmesi için, Hıristiyanlığın üstünlüğünü benimsemeye yol açan temel doktrinlerin değişmesini önerecektir. Ayrıntılı açıklama için bkz. Hick, *God and Universe of Faith*, s. 104 vd.

37 Knitter, *No Other Name?* s. 174., Ayrıca bkz. Köylü, *Dinler Arası Diyalog*, s. 65-67.

38 Knitter, *No Other Name?* s. 173.

İkinci gerekçede ise Knitter, İsa merkezli anlayışa götüren belli sebepler olduğunu ileri sürmekte ve bu sebepleri irdelemektedir. Bu sebeplerden ilki tarihsel/kültürel bağlam diğeri ise dini/mezhepsel dilin özelliğidir. Knitter, Hıristiyanlığın kristolojisinin İsa'nın kendisinden sonraki takipçileri tarafından oluşturulduğunu savunarak, Hıristiyan inancındaki Tanrı merkezlilikten kopuşu gösteren inançların tarihsel-kültürel şartlara göre şekillendiğini belirtmektedir. Tarihsel/kültürel koşulları açıklarken ilk etapta klasik toplumsal yapıya dikkat çekmektedir. O, ilk ve ikinci yüzyıllarda yaşayan Hıristiyanların, çağdaş teologlar tarafında klasik kültür olarak tanımlanan kültürün parçası olduklarını, bu kültürel anlayışa göre hakikatin tek, değişmez, belirli ve normatif olarak anlaşıldığını ifade etmektedir.³⁹ Knitter'e göre sadece Hıristiyanlar değil diğer dinler de benzer kültürel-toplumsal yapıya sahiptiler. Klasik kültürel toplumlar kendi düşünce ve inanış yapılarını dünyayı anlamının evrensel yolu olarak görmekteydiler. Bu kültürel yapı modern tarihsel anlayışa terstir. Çünkü bu kültürel toplumlarda hakikat tek, değişmez ve evrensel olarak diğerlerini de bağlayıcıdır. İlk dönem Hıristiyanlarının böyle bir kültürel yapı içerisinde İsa tecrübesini yaşamaları onların mutlak hakikat iddialarına yöneltmiştir.⁴⁰

Tarihsel/kültürel şartların açıklanmasındaki ikinci etapta Knitter, İsa'ya Tanrılık atfetmenin sebeplerini Hick gibi önceki Yunan kültürünün ve Yahudi inancının etkilerine bağlamaktadır. Ona göre Yunan kültüründeki ilahi kişilik figürleri, Yahudilikteki Tanrı oğlu nitelendirmeleri Hıristiyanlık üzerinde etkili olmuştur. Özellikle 3. ve 6. yüzyıllar arasında üçleme ve İsa'nın enkarne olduğu inançları antik yunan felsefesinin etkisiyle bu dine girmiştir. Knitter, Thomas Aquinas aracılığıyla pagan felsefesi ve Aristoteles'in etkisinin de doktriner değişmelere yol açtığını düşünür. Dolayısıyla İsa'dan sonra ortaya çıkan çeşitli teolojik inançlar mitolojik karakterdedir. Knitter de bu inançların tarihsel bağlamını dikkate alarak sembolik anlamlarını çıkarabileceğimizi iddia eder.⁴¹ Hıristiyanların Tanrısal tecrübeyi İsa'da aşılmaz ve son olarak görmelerinde tarihsel bağlamın etkisinden söz ederken Yahudi vahiy anlayışının etkisi göz ardı edilemez. Çünkü Hıristiyanlık Yahudi geleneğiyle kültürel olarak çok yakın bağlara sahiptir. Kısaca geleneksel kristolojide Grek düşüncesinin etkisi kadar Yahudiliğin etkisi de hissedilmiştir.⁴²

Tarihsel/kültürel bağlamın açıklamasındaki son etapta Knitter, dönemin azınlık psikolojisine dikkat çekmektedir. İlk Hıristiyanlar Yahudilerin karşısında ve geniş Roma imparatorluğunda küçük bir grup olarak kalmışlar ve kendilerini tehlikelerden korumak için içine kapanık bir vaziyet almışlardır. Bu açıdan o, ilk

39 Knitter, *a.g.e.*, s. 180.

40 Knitter, *a.g.e.*, s. 183.

41 Knitter, *a.g.e.*, s. 19.

42 Knitter, *a.g.e.*, s. 184.

Hıristiyanların farklı kimlikleriyle mutlaklık iddialarına yönelmelerini ontolojik değil sosyolojik yönüyle açıklamaktadır.⁴³

Knitter'e göre İsa merkezli anlayışa götüren sebeplerden ikincisi dini/mezhpesel dilin özelliğidir. Knitter, dışlayıcı dilin özellikle de Hıristiyan dışlayıcı kristoloji dilinin, felsefi ya da bilimsel bir dil değil mezhepsel ya da dini dilin bir özelliği olduğunu ifade etmektedir. Din dili, coşku ve aşk dili olduğunu söyleyen Knitter, İsa hakkında konuşurken Yeni Ahit yazarlarının analitik felsefe dilini ya da bilimsel dili değil coşkulu inananların dilini kullandıklarını bu dilin özelliğinin de içinde dışlayıcılık barındırması olduğunu belirtmektedir. Ona göre Hıristiyanlar İsa'yı tanımlarken, ortaya metafiziksel bir iddia koymak değil Tanrıyla ilişki kurmak amacı gütmüşlerdir. O, ilk Hıristiyanların İsa hakkında kullandıkları dışlayıcı ifadelerin, İsa'ya yönelik sevgi ve bağlılıktan kaynaklandığını, bu durumun da eşlerin birbirine karşı kendilerini ifade ederken kullandıkları sevgi diline benzediğini ileri sürmektedir. Kocanın eşine "sen dünyanın en güzel kadınısın" demesini örnek gösteren Knitter, kocanın eşini mutlak anlamda ve eşi benzeri olmayacak tarzda güzel olarak nitelendirmesini aşk ya da evliliğe dayandırmaktadır. Yani bu iki kişi arasında çok güçlü bir bağ vardır. Eşlerin karşılıklı bu çeşit ifadeleri çok samimi anlarda kullandığını ifade eden Knitter, bir din içerisindeki Tanrı ve inananları arasındaki ilişkinin ve inananların bağlılıklarını göstermek için kullandıkları dilin benzer nitelikleri taşıdığına iddia etmektedir. Dolayısıyla o, inananların inandığı şeye bağlılıklarını ifade ederken biricik ya da eşsiz "one and only" nitelendirmesinin ondan başka bir ismin olmadığı (No Other Name) anlamına gelmediğini aslında bu nitelendirmenin ona bağlılıkta samimiyeti ve gücü ima etmesi gerektiğini söylemektedir.⁴⁴

Gelinen noktada Knitter'in öngördüğü yeni kristolojide nasıl bir İsa profili çizdiği önemlidir. Öncelikle O, İsa'nın kendisine Tanrı oğlu gibi bir nitelendirme de bulunmadığını ileri sürer. Yeni Ahit ve diğer tarihsel kaynaklara bakıldığında İsa'nın kendisini Tanrı oğlu olarak nitelendirmediğini görmenin kolay olduğunu belirten Knitter, onun mesajından anlaşılan İsa'nın ancak son peygamber, Tanrı'nın krallığının mesajını ileten eskatolojik bir uyarıcı olduğu görüşünü kabul etmektedir. Knitter, İsa'nın kendisini Tanrı olarak nitelendirmediğini vurgularken, yukarıda gördüğümüz gibi bunu ilk dönem Hıristiyanlarının onu Tanrı, Mesih, Kurtarıcı olarak nitelendirme sebeplerini soruşturarak yapmaktadır. O, çağdaş İsa yorumlarının sonucunda onun kurtarıcı olmasının, Tanrısal mesajı ilettiği andaki bireysel dönüşümün altında aranması gerektiğini belirtmektedir. Fakat İsa'nın bizzat kendisinin kurtarıcı olmadığı kurtuluş için bir aracı olduğu unutulmamalıdır. İlahi mesajı iletmesi yönüyle Tanrısal vahyin bireylere ulaşmasını sağlayan İsa bu

43 Knitter, *a.g.e.*, s. 185.

44 Knitter, *a.g.e.*, s. 185-186.

mesajın kişilerde meydana getirdiği dönüşümde aracılık etmiştir. Onun eşsizliği de burada yatmaktadır. O, mesajın ileticisi olarak kurtuluş eyleminde bir paya sahiptir. Aksine Tanrısal kimliği yoktur ve kurtarıcı eylemdeki rolü peygamberi bir roldür. Knitter'in de belirttiği gibi İsa'nın kurtarıcı tecrübesi vahiy tecrübesidir. Bu tecrübe sayesinde insanların dönüşümünde etkili olmuştur.⁴⁵ Knitter'in bu söylemlerinden, dinlerin eşsizlik iddialarının mutlak hakikate sahip olmak yönüyle değil mutlak hakikati farklı şekillerde barındırmaları açısından geçerli olduğu sonucu çıkar. Yani eşsizlik iddiası mutlaklığı değil farklılığın açılımı olmaktadır. Diyalogun önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü diyalog farklı dinlerdeki farklı hakikat açılımlarını görmek açısından Knitter için gerekli bir mefhumdur. Bu nedenle dinlerin karşılıklı ilişkisi diyalog sayesinde mümkün olacaktır.

Kısaca Knitter'in İsa'ya atfettiği eşsizlik geleneksel olarak onun hakikatin ve kurtuluşun yegâne aracısı olduğu görüşünden farklıdır. Ona göre, İsa'yı biricik kılan hususunun kendisine inananları Tanrı'ya yaklaştırıp yaklaştırmadığı hususudur. Knitter kendisine inananlar noktasına değinerek bu işlevin sadece İsa ile sınırlı olmadığını da altını çizmektedir. Ona göre diğer dinlerdeki vahiyler de en az İsa'da tecelli eden vahiy kadar eşsizdir.⁴⁶ Buradan anlaşılacağı üzere Knitter'e göre İsa, diğer peygamberler gibi bir peygamberdir.

Yukarıda gördüğümüz gibi Knitter'e göre Yeni-Ahitteki İsa hakkındaki ifadeler mecazi ya da mitolojik olarak okunmalıydı. Çünkü aksi takdirde gerçek manada dinlerarası diyalog gerçekleşmeyecek, ilişki hakikat ve birleştirici çoğulcu tezleri anlamsız olacak ve Knitter'in ortaya koyduğu çoğulculuk modeli çökecekti. İşte Knitter bu noktada Hıristiyanlara İsa hakkında, onu nasıl anlamaları gerektiğini belirten ve şimdiye kadar bahse konu olan düşüncelerinin sistematik özeti sayılabilecek beş tez sunmaktadır.⁴⁷ Şimdi bu tezleri görelim.

Birinci Tez: Kristolojinin tarihi ele alındığında İsa'nın eşsizliği ile ilgili önceki anlayışlar yeni bir yoruma tabi tutulabilir. İsa hakkında sadece tek bir şekilde konuşulmaz. Bunun en açık göstergesi birçok farklı kristolojinin bulunmasıdır. Tarih boyunca farklı İsa imajları çizilmiş ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Fakat hiçbir İsa yorumu nihai düşünce olarak kabul edilmemiştir. Bu noktadan hareketle yeni İsa imajlarına ve anlayışlarına ihtiyaç vardır. Yeni imajların oluşturulma sürecinde diğer dini inançların dikkate alınması ve İsa'ya bağlılığın kesinlikle sekteye uğramaması gerekir. Bu şekilde hareket edildiğinde ise İsa'nın eşsiz görülme düşüncesinde de değişiklikler meydana gelecektir.

İkinci Tez: Diyalogun gerektirdiği ahlaki tutum dikkate alınarak, İsa'nın eşsizliği ile ilgili önceki anlayışlar yeni bir yoruma tabi tutulmalıdır. İçsel ve dışsal

45 Knitter, *a.g.e.*, s. 174-175.

46 Aydın, *İsa Tanrı mı İnsan mı?*, s. 191.

47 Bu beş tezin ayrıntılı açılımı için bkz. P.F. Knitter, "Five Thesis on the Uniqueness of Jesus", L. Swidler & P. Mojzes, *The Uniqueness of Jesus: A Dialogue with Paul F. Knitter*, Marknoll: Orbis Books, 1997, s. 3-16.

kaynaklar vasıtasıyla diyalogun ahlaki emri Hıristiyan anlayışında etkilidir. Dışsal kaynaklardan kasıt ekolojik dengesizlik, adaletsizlik, acı çeken, zulüm gören insani durumlar, insanoğlunun varlığını tehdit eden aşırı silahlanma gibi hususlardır. İçsel kaynaktan kasıt ise İncil'in tüm insanlara tanıtılması hususudur. Samimi bir diyalog gerçekleşmedikçe, Hıristiyanların İncil'de emredilen komşu sevgisini gerçek manada yaşayamayacakları ve bu nedenle de İncil'in mesajını diğer insanlara ulaştıramayacakları aşikârdır. Bu içsel ve dışsal kaynaklar sebebiyle dinler arası diyalog zorunluluk kazanmıştır. Hıristiyanlar kendilerine duydukları saygıyı başkalarına duymadıkları sürece diğer insanları gerçek manada sevemeyeceklerdir. Dolayısıyla Hıristiyanlar dışlayıcı tutumu bırakmalı ve mutlak hakikate sahip olduklarını iddia etmemelidirler.

Üçüncü Tez: İsa'nın eşsizliği, kurtarıcı olması açısından hakiki fakat yegâne olmayan bağlamda yeniden yorumlanmalıdır. Bu teze göre de geleneksel Hıristiyan anlayışının aksine İsa'nın tek ve yegâne kurtarıcı olduğu inancından vazgeçilmelidir. Hıristiyan vahyi bütün hakikate sahip olan ve onu tüketmiş bir vahiy değildir. İsa'yı sonlu bir aracı olarak tanımlayarak sonsuz bir varlığın yani Tanrı'nın hakikatinin sonlu bir varlık tarafından tam olarak tüketildiğini iddia etmek mümkün değildir. Bu anlamda Hıristiyanlığın nihai gerçek olduğu iddia edilmemelidir. Buna göre İsa hakiki bir kurtarıcı olarak nitelenmeli fakat yegâne olmadığı belirtilmelidir. İsa yegâne olmasa da onun mesajı diğer inanç sahiplerine ulaştırılmalıdır. Şayet diğer inanç sahipleri İsa'yı bilip tanımazlarsa hakikati eksik olarak yaşayacaklardır. Diğer dinlerdeki mesajlar İsa ile birlikte okunmaları durumunda daha iyi anlaşılacak ve yaşanacaktır. Aynı zamanda diğer inançların kurtarıcı şahsiyetlerinin mesajı İsa olmadan kemale ermeyecektir.

Dördüncü Tez: İsa'nın eşsizliğinin anlamı Hıristiyan dini hayatında ve şahitliğinde açıkça ortaya konmalıdır. Buradan yola çıkılarak bu anlam farklı bağlam ve şekillerde anlaşılmalı ve ilan edilmelidir. Mesela çağımızda İsa'nın eşsizliği ve biricikliğinin, kurtuluşun sevgi ve adalet gibi insani eylemler vasıtasıyla gerçekleştirilmesi gerektiği anlamında ele alınabileceği iddia edilebilir. Hıristiyanlar İsa'nın evrensel biricikliği mesajından vazgeçip kendilerine göre biricik ve eşsiz olan yönlerinin pratikteki yansımalarına yoğunlaşmalıdırlar. Adalet ve sevgiyi tüm dünyaya yayma çabası bu pratiğin en önemli göstergesidir. Bu farklı bir İsa okumasıdır ve bu yeni yoruma göre Hıristiyanların pratikteki uygulamaları Hıristiyanlığı ne kadar yaşadıklarının belirtisidir.

Beşinci Tez: İsa'nın yegâneliği ile ilgili dini çoğulcu yorumun ortodoksisi, holistik Hıristiyan menaviyatının geliştirilmesi noktasındaki başarıda tesis edilmelidir. İsa'nın Tanrı'nın hakiki fakat yegâne olmayan kurtarıcı sözü olarak anlaşılması bu ölçütün karşılığıdır. İsa'ya bağlılığın ölçütü ona mutlak teolojik nitelendirmeler yapmakla ya da ona ibadet etmekle olmayacağı bu bağlılığın fiiliyattaki uygula-

mayla tesis edilebileceği görülmelidir. İsa'nın eşsizliği ve biricikliği konusunda dogmatik ve teolojik iddialar gereksizdir ve önemli olan onun mesajını pratik hayatta uygulamaktır. Bu şekilde bir Hıristiyan dini hayat diğerlerine daha açık olacaktır.

IV. Tanrı Merkezli Dini Çoğulculuk Modeline Eleştirel Bakış

Knitter'in yukarıda ele alınan düşüncelerini birbiriyle ilişkili dört temelde değerlendirebilir ve eleştirebiliriz. İlk aşamada göreceli hakikat anlayışının kendi hipotezi ve dinler açısından ne kadar kabul edilebilir olduğu, ikinci aşamada onun çoğulcu hipotezinde yer alan Tanrı merkezli modelin temel ilkelerine sadık kalıp kalmadığı ve dolayısıyla tutarlı olup olmadığı irdelenmelidir. Üçüncü aşamada Knitter'in ortaya koyduğu kristolojinin Hıristiyanlar açısından kabul edilmesinin imkânı tartışmaya açılmalıdır. Bu noktada Knitter, Hıristiyanları daha çok tatmin eden bir kristoloji öne sürebilmiş midir? sorusu önem kazanmaktadır. Son aşamada ise diyalogun gerekli hatta mümkün olup olmadığının tartışılması gerekmektedir. Diyalogun Knitter'in dini çoğulcu hipotezi için merkezi konuma sahip olduğunu söyledik. Fakat hipotezin kalbi olan diyalog mevcut sunuluş şekliyle diğer dinler açısından ne ifade etmektedir? Belirtmem gereken önemli husus şudur ki; değerlendirmemi çalışmanın genelinde olduğu gibi problemlı olmasına rağmen dışlayıcı, kapsayıcı ve çoğulcu olarak oluşturulan tipolojiyi ölçü olarak yapacağım.

Hakikat görüşünü birleştirici çoğulculuk teorisiyle birlikte değerlendirmek gerekir. Knitter, dinlerden sentez yapıp tek bir teoloji kurma peşinde olmadığı söyleminde haklıdır fakat dinlerin farklılıklarını göz ardı edip ortak noktalardan hareket etmek söyleminde belirsizlik vardır. Madem modern felsefe bize hakikatin göreceli olduğunu söylüyor öyleyse ortak olarak ele alınabilecek noktaların da göreceli olacağı gerçeğinden hareketle, ortak noktaların farklı olan hususlara tercih edilmesi ve daha değerli kılınmasının ayrıca sırf birleştirici çoğulculuk teorisinin selameti için dini hakikatin değerinin azaltılmasının makul sebebinin ortaya konması gerekmektedir. Knitter belli başlı sebepler ortaya koymuştur. Fakat onun böyle bir makul ve yeter sebebe sahip olmadığı görülmektedir. Çünkü ilk olarak çoğulcu çağ olarak adlandırılan günümüzde, dinlerin birbiriyle karşılaştıktan sonra tek başına yürümeleri için böyle bir şeye gerek duyulduğu açıklaması tatmin edici görülmemektedir. Zaten dinler şimdi olduğu gibi geçmişte de karşılaşmıştır ve günümüze kadar kendi inançları temelinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Aynı şekilde dindarların kendi dinlerinde daha fazla derinlik kazanmalarının birleştirici çoğulculukla sağlanacağı düşüncesinin aksinin düşünülmesi pek tabii mümkündür. Belki de bu şekilde dindarın zihni daha fazla karışacak ve kendi dine bağlılığı azalacaktır. Daha sonra ayrıntılı olarak işleneceği üzere belki de diyalog düşüncesindeki samimiyetsizliğin altında bu bilinç yapısı vardır. Birleştirici çoğulculuğun sosyo-ekonomik ve politik uzanımları da bu teoriyi haklı çıkaracak

temel olmaya yetmez. Knitter'in daha çok kurtuluş ve karşılıklı küresel sorumluluk adlı çoğulcu düşünceleriyle bağlantılı olan sosyo-ekonomik ve politik meseleler, bu teori olmadan da açıklanabilecek ve çözülebilecek durumdadır.

Knitter'in dini çoğulcu hipotezinde göreceli hakikat anlayışının ne kadar etkili bir unsur olduğunu söylemiştik. O, hakikatin mutlak bağlayıcı olduğunun düşünlüğü klasik kültürel yapının, modern dönemde göreceli kültürel bir yapı haline dönüştüğünü belirterek dini inanç ya da hakikat için de aynı şeyin söz konusu olduğunu ifade etmekteydi. Bu düşünceyle bilim ve sosyolojik alandaki görecelik veya kültürel çoğulculuk diye isimlendirebileceğimiz vakia dini çoğulcu tezin temeli yapılmaya çalışılmaktadır. Tabii ki tarihsel şartlara göre bilgi alanında yeni anlayışlar ortaya çıkmaktadır. Sosyal alanda tarihsel bağlama göre farklı anlayışlar ve hayat tarzı vuku bulmaktadır. Ancak dini hakikatin de bu bağlama göre değiştiğini varsaymak özellikle Tanrı inancı ve temel inanç önermeleri söz konusu olduğunda, dini yapıyı alt üst etmekten başka bir şey değildir. Bu durum çerçevesinde Hristiyanlığın kendi içerisindeki tarihsel değişimleri ve kristolojideki köklü farklılıkları diğer dinlere uyarlamak mümkün değildir. Çünkü diğer dinlerde temel figürün Tanrı mı peygamber mi olduğu noktasında dinin temel teolojik önermelerinde köklü yorum farklılıkları mevcut değildir. Bu nedenle Hristiyanlık tarihindeki farklı teolojik değişimlerin itikâdi anlamda bütün dinlerde bulunduğunu iddia etmek başta dinlerin kendi açılarından kabul edilemez bir durum olmakta, ayrıca Knitter'in diğer dinleri derin şekilde bilmenin çoğulcu sistemin zorunlu unsurlarından biri olduğu önermesine ters düşmektedir. Böylece birleştirici çoğulculuk içerisinde diğer dinlerden bihaber olunamayacağı tezi, bu tezin savunucusu tarafından ihmal edilmektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken husus şudur ki; Knitter, global teoloji söylemlerinden yola çıkmakta fakat kendisiyle çelişerek, diğer dinleri Hristiyanlık bakış açısıyla değerlendirmektedir.

Diğer dini çoğulcular gibi Knitter de dini çoğulculuğun günümüzde dini çeşitliliğin zorunlu sonucu olduğunu düşünmektedir. Oysa dini çoğulculuğun modern çağın getirisi olduğu düşüncesi ve aynı zamanda bu hipotezin bir Kairos yani zamanın ruhuna uygun fırsat olduğu yorumu, bununla birlikte tarihsel görecelik görüşleri, aslında dini çoğulcu hipotezin geçici bir hipotez olduğu sonucunu doğurmaktadır. Şayet dini çoğulculuk hipotezi tarihsel durumlara göre şekillenecekse, yüzyıl sonra yeni koşullara göre kutsal metinlerin yeni yorumları ışığında dışlayıcılığın yeni bir Kairos olduğu da iddia edilebilecektir. Yani Knitter'in Kairos düşüncesi kendi içinde çıkmaz bir döngüdedir. Çağın ruhuna göre düşünce üretme, dini inancın kökten yeni yorumlanmasını gerektirmeyeceği ve dinleri ikinci dereceden yorumlama olan dini çoğulculuğun bu göreceli durumdan daha fazla etkileneceği gerçeği, Kairos çıkmasının çoğulculuk adına özellikle dini hakikat bağlamında bir anlam ifade etmeyeceğini göstermektedir.

İlişkisel hakikat modeline göre hiçbir dini hakikat tek başına bir değere sahip değildir. Yani dini hakikat önermeleri diğer dinlerin inanç önermeleriyle bağdaştırılmalı ve her dinden dindar bireyler ortak bir anlamda buluşmalıdır. Bu nedenle çatışır hakikat önermeleri literal anlamda okunmamalıdır. Knitter'in bu hakikat anlayışında, dinlerin kendi hüviyetlerini oluşturan temel inanç önermelerinin mutlak hakikat olarak sayılamayacağı ileri sürülerek, aslında dinleri din yapan temeller sarsılmaktadır. Bu nedenle mitolojik okuma metodu ile dini hakikat ve dolayısıyla dinler tahrip edilmektedir. Knitter'in iddiasının aksine, dinler mutlak hakikat önermelerine sahip olmadıkça ne vahyin ne de dini hayatın bir önemi kalmayacaktır. Böylece dindar bireylerin dini anlamı kaybetmesine yol açılacaktır. Bu noktada din dilinin coşku barındırdığı yönündeki görüşlere de değinmek gerekir. Dışlayıcı dilin coşku barındıran ve taraflarının inandığı şeye duyduğu bağlılığı aşırı ifade eden dini dilin bir özelliği olduğunu belirten Knitter, kanaatimizce dilin hakikati ifade etmede ciddi bir unsur olduğu gerçeğini ihmal etmektedir. Hakikati sadece sembollerde ve mitlerde aramak ne dinin ne de felsefi düşüncenin metodudur.

Tanrı merkezli modelde bütün dinlerin hakikat ve kurtuluş bakımından eşit olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle bu modeli savunan bir kişi hiçbir dinin kavramsal şemasına bağlı kalmadan konuşmalıdır ki savunduğu hipotezle çelişkiye düşmesin. Mesela Tanrı merkezli çoğulcu modelin sistemleştiricisi John Hick bütün dinlerin hakikat ve kurtuluş açısından eşit olduğunu söylerken, hiçbir dinin ilah anlayışını ve kurtuluş görüşünü temel almamıştır. Bu sebeple Kendinde Gerçek postülatını ve ben-merkezlilikten Gerçek-merkezliliğe dönüşüm ilkesini ortaya koyarak bütün dinlerin ilah, dolayısıyla hakikat düşüncelerinin, ayrıca kurtuluş görüşlerinin eşit olduğunu iddia etmiştir.⁴⁸ Hick'in bu görüşlerinin dinler ve kendi hipotezi açısından ne anlama geldiği tartışmasına girmeden, bu durumun Knitter'in düşünceleri açısından ne ifade ettiğini sorgulamamız gerekmektedir. Bu noktada onun hakikat ve kurtuluş açısından bütün dinlerin eşit olduğu söylemini tarafsız ve açık olarak dillendirip dillendirmediğini irdelemeliyiz.

Hick, kendisiyle aynı görüşleri savunan Knitter'in "Five Thesis on the Uniqueness of Jesus" adlı makalesindeki bazı noktaları ve Tanrı merkezli model çerçevesindeki bazı düşüncelerini eleştirmektedir. Bunlardan birisi Knitter'in "diğer dinlerde Tanrı'nın sevgisinin olma ihtimali" düşüncesidir. Ona göre kapsayıcılıkta

48 Hick, Kant'ın numen fenomen ayrımını dikkate alarak, dindarların yaşadığı dini tecrübe sonucu oluşan ilah anlayışlarının, kendisi hakkında hiçbir ifade bulunamayacağımız mutlak varlıktan farklı olduğunu ileri sürmektedir. Bu sebeple kişisel ve kişisel olmayan mutlak tasavvurları, mutlak varlığın kendisini tam olarak nitelendirmemektedir. Aynı şekilde o, kurtuluşun her hangi bir dini kavramla açıklanamayacağını, insanların ahlaki ve manevi açıdan mutlak varlığa yaklaşımları olarak tanımlanabilecek dönüşümün, ki bu kurtuluş, bütün dinlerde eşit şekilde varolduğunu savunmaktadır. Hick'in bu konudaki görüşlerini bütünsel olarak görmek için bkz. John Hick, *An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent*, London: Macmillan Academic and Professional LTD., 1991.

hatta dışlayıcı görüşte bile bu minvalde düşünceler bulunmaktadır. Hick, diğer dinlerin de her yönden Hıristiyanlığa eşit olduğu düşüncesinin çoğulculuğun temel dinamiği olduğunu belirterek bu temel ilkedен ayrılmanın çoğulculuktan sapma olacağını ima etmektedir. O, Hıristiyanların vahyi kemal seviyesinde yaşadıkları düşüncesine sahip oldukları sürece meydana gelebilecek her hangi bir diyalogda bu üstünlük psikolojisinin bir şekilde söylemlerine ve eylemlerine yansıtacağını düşünmektedir. Bu kaygısını da diğer inançlar hakkındaki “büyük ihtimalle” doğru ve muhtemelen kurtuluşa erdirici gibi nitelendirmelere bağlamaktadır. Buna bağlı olarak Hick, Knitter'in Tanrının sadece İsa'da değil diğer dinlerde de eylem halinde olduğu fikrini benimsediğini belirtmekle birlikte, “tüm insanlara İsa'nın Tanrı'nın evrensel, kesin ve zorunlu kurtarıcı hakikatinin ifşası olduğunun hatırlatılması” düşüncesinin kaygı verici olduğunu düşünmektedir. O, bu açıklamanın çoğulculuğa isteksiz bir bağlantısı gösterdiğini söyleyerek, diğer dinlerin Hıristiyanlıkla eşit görüldüğünün açıkça ifade edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁹

Knitter, Hıristiyanların diğer dinlerde Tanrısal vahyin ve kurtuluş imkânının olduğunu tasdik etmesi gerektiğini belirtmektedir.⁵⁰ Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Knitter'in diğer dinlerdeki kurtuluşun Hıristiyanlık kurtuluşuna eşit olduğunu açıkça tasdik etmemesidir. Hıristiyanlara tavsiye edilen sadece diğer dinlerde kurtuluş imkânının kabul edilmesi gerektiğidir. İşte tam da bu noktada Hick, Knitter'i bu görüşünden dolayı Tanrı merkezli modelden uzaklaşmakla itham etmiştir. Kanaatimizce de Knitter'in bu söylemi Tanrı merkezli dini çoğulcu modelden uzaklaştığının açık göstergesidir ve Hick bu konudaki eleştirilerinde haklıdır. Çünkü Hıristiyanlığın temel kurtuluş yolu olduğunu vurguladıktan sonra, diğer dinlerin imkân olarak kurtuluşu içerdiğini ima etmek, dinler arasındaki eşitlik görüşünü bozmak ve dini çoğulculuk tezini zedelemek anlamına gelecektir. Tabi ki bu da Tanrı merkezli modelin temel temsili olan Teolojide Kopernik Devrimi düşüncesinin ihmal edilmesi anlamını taşır.

Knitter'in Tanrı merkezli çoğulcu model çerçevesindeki tutarlılığının değerlendirilmesinde tartışılması gereken bir diğer husus, onun kişisel Tanrı düşüncesinden yola çıkarak görüşlerini şekillendirmesidir. Knitter, tamamen Hıristiyan kavramlarıyla konuşmakta ve daha çok kişisel Tanrı kavramına yer vererek Hinduizm ve Budizmin mutlak görüşlerini ihmal etmektedir. Bu noktada dikkat çeken bir eleştiri Gavin D'Costa'dan gelmiştir. D'Costa'ya göre Knitter, belli sosyal eylemleri ve inançları gerektiren bir Tanrı anlayışına bağlıdır ve böyle bir Tanrı doktrinine bağlı kalmak diğer sosyal eylem ve inanç formları içeren Tanrı doktrinlerini dışlayacaktır. Bu bağlamda da çoğulcu görünen kimsenin aslında bir dışlayıcı olduğu fark edilecektir.⁵¹ Bu durum karşısında D'Costa, Knitter'in bütün dinle-

49 John Hick, *Dialogues in the Philosophy of Religion*, New York: Palgrave Macmillan, 2001, s. 203-205.

50 Knitter, *No Other Name?* s. 116.

51 G. D'Costa, “Dinlerle İlgili Çoğulcu Bakış Açısının İmkansızlığı”, *Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifin-*

rin aynı Tanrı'dan neşet ettiğini nasıl temellendirdiğinin merak konusu olduğunu söylemektedir. Ona göre Knitter, bir yandan bütün dinlerin eşit olduğu söylemiyle dini çoğulculuğu savunduğunu iddia edip diğer yandan belli bir Tanrı kavramından hareket etmektedir. Ayrıca o, göreceliliğin bu denli savunulduğu çoğulculuk içerisinde, bütün dinlerin aynı kaynaktan geldiğini gösterecek normatif bir kanıtın nasıl savunulacağını merak etmektedir. Kısaca o, Knitter'in muğlak bir yöne doğru gittiğini iddia etmektedir.⁵² Aynı şekilde Hick de Knitter'in söylemlerinde daima teistik nüanslar olduğunu ve Tanrı hakkında konuşurken, diğer dinlerin ihmal edildiğini belirtmektedir. Ayrıca Knitter'e mutlak gerçekliğin bahsedilen Tanrı olmadığını ve onun kavranamayıp gerçek manada ifade edilemeyeceğini unuttuğu yönünde serzenişte bulunmaktadır.⁵³

D'Costa'nın iddiasının aksine Knitter, diğer dini inançların mesajlarının İsa'sız değersiz olacağı düşüncesiyle Tanrı merkezli çoğulcu modelden kapsayıcı olarak nitelenen tutumdaki söylemlere daha çok yaklaşmıştır. Mutlaklık iddialarının sahibi sadece Hıristiyanlık gibi davranan Knitter, Hıristiyanlığın gücünü belli ölçüde elinden alarak diğerlerine lütufta bulunur bir tavır takınmaktadır. Fakat İsa'nın eşsizliği, Tanrısal seviyeden peygamber seviyesine inmesine rağmen devam etmektedir. Aynı zamanda diğer dinler açısından bu figür kabul edilmelidir. Halbuki Doğu dinlerinde Tanrı'nın krallığı ve onun elçileri tarzında kavramsal-laştırma veya buna benzer düşünceler mevcut değildir. Bu noktada İsa'nın hangi açıdan olmazsa olmaz olduğu ve o olmadan neden diğer geleneklerin eksik olduğu Knitter'e yöneltilen en doğal sorudur. Fakat burada onun diğer geleneklerin mesajlarının da Hıristiyanlar için gerekli olduğu görüşüne yer vermek gerekir. Lakin bu görüşü hala belirsizlikleri içinde barındırmaktadır.

Teolojik açıdan İsa'nın konumunu ve inananların zihnindeki İsa imajını düşündüğümüzde, Tanrı merkezli dini çoğulculuk modelinin mevcut İsa tasavvurunda büyük tahribata yol açacağını düşünebiliriz. Süreççi din felsefecilerinden John Cobb, Mesih ile ilgili itikadın zayıflamasındaki sebeplerden birisi olarak da dini çoğulculuğu görmektedir. Ona göre dini çoğulculuk tezi ile daha önce tek ve evrensel doğru olarak kabul edilen Hıristiyanlık kendi sınırları içerisinde hapsolmüştür. Çoğulculuk ile bir Hıristiyanın gözünde Buda ile İsa arasında her hangi bir fark kalmamıştır. Sonuçta ikisi de eşit birer kurtarıcı ve ikisinin öğretisi de eşit seviyede görülmektedir. Buda ve İsa aynı realite için farklı isimler olmak durumundadır. Cobb bu düşünceye karşı çıkarak, Budist ve Hıristiyan dünyasındaki öncelik ve önem konularının çok farklı olacağını ifade etmektedir.⁵⁴

den Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları, der. M. Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005, s. 205.

52 Gavin D'Costa, *The Pluralist Paradigm in the Christian Theology of Religions*, *Scottish Journal of Theology*, Vol. 39, 1986, s. 215.

53 John Hick, *Dialogues in the Philosophy of Religion*, New York: Palgrave Macmillan, 2001, s. 207.

54 Mevlüt Albayrak, "Dini Çoğulculuk Hipotezi Kendinde Gerçeklik ve Algılanan Tanrı", *Tabula Rasa*, 2003, S. 7, s. 19.

Cobb'un eleştirisinden yola çıkarsak Knitter'in Tanrı merkezli dini çoğulculuk hipotezindeki yeni kristoloji anlayışının, farklı problemleri barındırması nedeniyle Hıristiyanlık açısından kabul edilemez olduğunu söyleyebiliriz. Onun İsa hakkındaki düşünceleri sadece radikal bir yorum olmakla kalmamakta Yeni Ahitte çizilen İsa portresini inkâr etmektedir. Böylece İsa'nın eşsizlik ve biricikliği çerçevesinde şekillenen Hıristiyan imanını zayıflatılmaktadır. Kutsal kitap ve kilise gibi enkarne olan İsa Mesih anlayışı da Hıristiyanlık dininin temel dayanaklarından biridir. Bu inanç reddedildiğinde Hıristiyanlığın asli hüviyeti kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu nedenle şayet Knitter, mevcut kristolojiyi kabul etmiyor ve dini çoğulculuk hipotezinin makullüğünü göstermek istiyorsa, Hıristiyanlığın temel dinamiklerini sarsmayacak, İsa'nın söylemleri içerisinde iddia ettiği şeylerin var olmadığını gösterebilecek ve Hıristiyanları ikna edecek daha mükemmel bir kristoloji ortaya koymalıydı. Oysa onun yaptığı yukarıda belirtildiği gibi mevcut kristolojiyi değiştirerek, Hıristiyan dindarların gözünde İsa'nın konumunu daha alt seviyeye düşürmek olmuştur. Bu nedenle daha sağlam argümanlara sahip olmadıkça Knitter'in kristoloji görüşü Hıristiyanların çoğunluğu tarafından kabul edilmeyecektir.⁵⁵

Dolayısıyla Knitter'in İsa'nın eşsizliğinin anlamını değersizleştirerek birleştirici çoğulculuğu sağlama çabası Hıristiyanlar tarafından faydasız bir çaba olarak değerlendirilecektir. Çünkü Knitter, kendi Hıristiyan imanıyla diğer dindarların imanları arasında nasıl bir bağlantı kurduğunu açıklayamamıştır. Bu belirsizlik içerisinde sonu belli olmayan bir maceraya girmenin farklı problemleri doğuracağı da malumdur. Ayrıca İsa'nın eşsizliğini yeniden formüle etmekten ziyade niçin bu eşsizliğin, diğer dini tecrübelerde Hıristiyanların kabul ettiği anlamda olup olmadığını araştırmadığı ona yöneltilecek en ciddi sorulardan bir tanesidir.

Knitter'in Tanrı merkezli dini çoğulcu modelinde diyalog problemi tartışılması gereken en önemli meselelerden bir diğeridir. Knitter İsa'nın, Kur'an'ın, Krişna'nın veya Buda'nın eşsizliği ve biricikliği ile ilgili inançlardan kurtulmadıkça ya da bu inançları revizyona tabi tutmadıkça gerçek anlamda dinler arası diyalog olmayacağını ifade etmektedir. Knitter'in bu talebi hatalıdır. Çünkü diyalogun sonunda olması gereken şeyler, diyalogun ön şartı olarak öne sürülmektedir. Hiçbir dini geleneğe çatışan inanç önermelerinizi bir kenara bırakarak diğer dinlerle ortak bir noktada buluşun söyleminde bulunulamaz. Zaten göreceliliği mutlaklaştıran çoğulcu düşünürlerin, mutlak inanç önermelerine sahip olan dindarlara böyle bir talepte bulunması anlamsızdır. Böyle olası bir durumda Knitter'in dü-

55 Dini çoğulculuğu savunan ve Hıristiyanlık bağlamında yeni bir kristoloji oluşturmaya çalışan birisine Hıristiyan teolog ve düşünürler tarafından yapılabilecek farklı eleştirileri ayrıntılı şekilde incelemek için bkz. Geivett, R. D., & Phillips, W. G., "A Pluralist View (Response)", *Four Views on Salvation in a Pluralistic World*, ed. D. L. Okholm, & T. R. Phillips, Michigan: Zondervan Publishing House, 1996, s. 71-81, Alvin Plantinga, "Response", *Dialogues in the Philosophy of Religion*, ed. J. Hick, New York: Palgrave Macmillan, 2001, s. 53 vd.

şündüğü diyalogun dini geleneklerin taraftarlarının tamamı tarafından gerçekleştirilemeyeceği aşikârdır. Bu durumda kendi geleneklerindeki mutlak iddiaları revize edenler arasında gerçekleşecek diyalogda, dinlerin bütünsel bir katılımı gerçekleşmeyecektir. Bu sebeple Knitter'in diyalog için koyduğu bu şartın diyalogun tabii bir sonucu olması gerektiği söylenebilir.⁵⁶

Bu metot hatasından öte diyalog olarak tanımlanan şeyin bahsi geçen iki temel problem açısından gerçekleşmeyeceği pekâlâ ileri sürülebilir. Mesela Gilkey'e göre iki dini gelenek arasında kurulacak bir diyalogda, diğer dinlerin hakikat ve kurtuluş görüşünü tanımak ve kabul etmek, dini geleneklerin bina edildiği vahyi görecelileştirecektir. Bu şekilde bir diyalog içerisinde olmak radikal bir teolojik maceraya sürüklenmek anlamına gelecektir. Böylece karşı geleneğin sembollerini kabul etme ya da reddetmeyecek şekilde yorumlama veya iki geleneği bir araya getirmedeki her türlü liberal çaba bir yönüyle ötekini kapsama olarak algılanacak ve emperyal bir görüntü çizecektir.⁵⁷

Mutlak hakkında bilgi alış veriş ya da yeni şeyler öğrenmek amacıyla yapılan diyalogda, ortak noktalar üzerinden yol alınacağı söylemi sorunlu bir söylemdir. Mesela teist karakterli dinlerin kişisel Tanrı inancının olması onların ortak bir temele sahip olduğunu göstermediği gibi diyalogun kolay bir şekilde gerçekleşebileceği düşüncesinin temeli olan ortak olan Tanrı düşüncesinin her dinde aynı Tanrı'yu ifade etmediği bilinmektedir. Bu sorun bile diyalog adı altında yapılması düşünülen şeylerin ilk etapta tıkanacağına kanıttır. Non-teist dinler hesaba katıldığında doğal olarak problemin hacmi genişleyecektir. Kısaca Aydın'ın da itiraf ettiği gibi, samimi olmayan söylemlerle yola çıkılacak bir oturum çay kahve sohbetlerinden öteye gidemeyecektir. Zaten filizlenmeyen diyalog çalışmaları verimsizleşecektir.⁵⁸

II. Vatikan Konsili ve Baar Bildirisi, Knitter'in diyalog hakkındaki görüşlerinde işaret ettiği iki önemli örnektir. Knitter, özellikle Vatikan'ın Dinler Arası Diyalog ofisinin, dinler arası diyalogun amacının insanları belli bir dine değil de Tanrı'ya döndürmek olduğunu deklare ettiğini ifade etmektedir.⁵⁹ Ayrıca daha önce söylendiği gibi Knitter, Baar toplantısını Katolik olmayan Hıristiyanların diğer dinlerle ilişkilerinde dönüm noktası olarak değerlendirmiştir. Fakat durum zannedildiği gibi olmamıştır. Çünkü bildirinin temelinde yine geleneksel kristoloji ve kutsal ruh anlayışı hâkimdir. Bildiride İsa'nın Tanrı'nın enkarnasyonu ve aracısı olarak kurtarıcı eylemini tüm insanlığa ulaştırdığı inancı tekrar edilmiştir. Kısaca mükemmel kurtuluş İsa'nın şahsında gerçekleşmektedir. Bununla birlikte

56 Aydın, *İsa Tanrı mı İnsan mı?*, s. 251.

57 Langdon Gilkey, "Çoğulluk ve Teolojik İmaları", *Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, der. M. Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005, s. 134.

58 Aydın, *Monologdan Diyaloga Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu*, s. 261.

59 Albayrak, s. 95.

kurtuluşu İsa Mesih ile açık şekilde ilişkilendirmekten kurtaracak bir çözüm de aranmıştır. Bunun için Pnaumatology denen kutsal ruhun evrensel olarak her yerde hazır olduğu görüşü ortaya atılmıştır. Yani diğer dinlerdeki kurtuluş kutsal ruh sayesinde vuku bulmaktadır.⁶⁰

II. Vatikan Konsilinde ise her ne kadar diğer dinlerle diyalog önerilmekte ve üstünlük iddialarından vazgeçilmesi gerektiği ifade edilmekte ise de VI. Paul ve II. Jean Paul gibi papalar çeşitli Müslüman ülkeleri ziyaretleri sonrasında II. Vatikan Konsili kararlarının öncesine dönme arzularını dile getirmişlerdir. Dinlerarası diyalog ile birlikte çoğulculuğun savunulacağı ümitleri yeşerirken, Dünya Kiliseler Birliği ve Katolik klisesi mensupları tekrar kapsayıcı hatta dışlayıcı görüşlerine geri dönmüşlerdir.⁶¹ Mesela bu konsilde İslam dininin Yahudi-Hıristiyan geleneğinden bağımsız bir din olduğunu çağrıştıracak her türlü ifadeden kaçınılmıştır. Kur'an ve Hz. Muhammed ile ilgili olumlu her hangi bir söylemde bulunulmamıştır. Konsil sonrası hazırlanan "Diyalog ve Misyon" ve "Diyalog ve İlan" adlı dökümanlarda Tanrı-İsa-Kutsal Ruh üçlemesi vurgulanmıştır. Ayrıca kurtuluşun yegâne yolunun da Hıristiyanlık olduğu tekrar edilmiştir. Diyalogun daha çok yeni misyonerlik metodu olduğu ima edilmekle birlikte, temel gayenin Hıristiyanlığı diğer dinlere özellikle Müslümanlara tanıtmak olduğu ifade edilmiştir. Bu gayenin altındaki gizli hedef de diğerlerini dinden döndürerek Hıristiyan yapmaktır. Bu noktadaki temel argüman da "bütün insanların Tanrı'ya yönelmelerini" sağlamak olarak belirtilmiştir.⁶² Kilise bu fiilleriyle diyalog adı altında başlattığı yeni söylemde samimi olmadığını göstermiştir.

Görülmektedir ki, süreç içerisinde meydana gelen değişimler gerçek anlamda diyalog ve çoğulculuğu desteklememekte sadece güdülen amaç farklı kisvelere bürünmüş şekilde ifade edilmektedir. Yani diyalog adı altında yürütülen çalışmaların kapsayıcı olarak nitelenen tutumun olgusal örnekleri olduğu açıkça ifade edilebilir. Oysa dini çoğulculuğu savunanlar bu örnekleri dini çoğulculuğa doğru bir evrim gibi algılamakta ısrar etmektedirler. Bu sonuca göre diyalogun gerçekleşme ihtimali olmadığı ve özellikle Hıristiyan teologların diyalog adı altında ortaya konan görüş ve eylemlerinin diğer dinler tarafından kabul edilmesinin imkânsız olduğu fark edilmelidir. Diyalogun birçok açıdan eleştirisini yapmak mümkündür. Fakat bu eleştirilerin, değerlendirmenin maksadını hâsıl ettiği kanaatindeyim.

Sonuç

Knitter'in Tanrı merkezli çoğulculuk hipotezinin başarılı ve tutarlı olmadığı,

60 Aydın, *Monologdan Diyaloga Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu*, s. 238.

61 Mahmut Aydın, "Müslüman-Hıristiyan Diyalogunun Geleceği", *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, s. 100.

62 Diyalogun benzer olumsuz yönlerinin değerlendirmesi için bkz. Aydın, *Monologdan Diyaloga Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu*, s. 156-166.

aynı zamanda bu model içerisindeki Hıristiyanlık yorumunun hem bu din hem de hipotezin temel ilkeleri açısından kabul edilemez olduğu görülmektedir. Çünkü ilk olarak, birleştirici teoloji düşüncesindeki belirsizlik, Tanrı merkezli çoğulculuk hipotezinin zayıflığının en temel sebebidir. Buna ilave olarak Knitter, Tanrı merkezli çoğulculuk anlayışında belirtilen bütün dinlerin hakikat ve kurtuluş bakımından eşit olduğu ilkesine sadık kalmamıştır. Bunun en açık göstergesi kişisel Tanrı kavramından ve Tanrı krallığı söyleminden hareket etmesidir. Ayrıca hakikatin göreceli değerlendirilmesi hiçbir dini gelenekte kabul görmeyecektir. Çünkü bu görüş dinleri din yapan asli niteliklerin değerini düşürmekte dolayısıyla dini bağlılığı zayıflatmaktadır. Bu durum kristoloji görüşünde tezahür etmiştir. Knitter, yeni kristoloji görüşüyle Hıristiyanlığın Hıristiyan dindarlarca kabul edilemeyecek yorumunu yapmıştır. İsa'yı Mesih olarak değil de peygamber olarak algılamak Knitter'in sistemi açısından olumlu görünse de Hıristiyanlar açısından yıkıcı etkiye sahiptir. Son olarak diyalog adıyla sergilenen düşünce ve eylemler, kendisinin bahsettiği anlamda diyalogun gerçekleşemeyeceğini göstermektedir. Çünkü diyalog misyonerlik faaliyetlerindeki metot değişikliğinden başka bir şey değildir. Neticede mevcut tipoloji kapsamında bakıldığında dışlayıcı ve kapsayıcı tutumlar temellerini dini unsurlardan almaktadır. Dini çoğulculuk hipotezi ise her hangi bir dinden hareketle değil, dini çeşitliliği bütüncül anlamda üst bir ilkede açıklamaya çalışan ve dinleri ikinci türden yorumlayan felsefi bir faaliyettir. Oysa Knitter'in hipotezi Hıristiyan ve teist bakış açısına sahiptir. Bu durumla birlikte hipotezin tutarsızlığı, barındırdığı belirsizlikler ve hipoteze yöneltilen eleştirilerin haklılığı, Knitter'i imsisiz kapsayıcı olarak görmemize yeter sebeptir.

Kaynakça

- Adam, Baki, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- Albayrak, Mevlüt, "Dini Çoğulculuk Hipotezi Kendinde Gerçeklik ve Algılanan Tanrı", *Tabula Rasa*, 2003, ss. 77-102.
- Ali İsmail Güngör, *Vatikan, Misyon ve Diyalog*, Ankara: Alperen Yayınları, 2002.
- Aydın, Mahmut, *Dinler Arası Diyalog Mahiyet, İlkeler ve Tartışmalar*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2008.
- *İsa Tanrı mı İnsan mı?*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- *Monologdan Diyaloga Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- "Müslüman-Hıristiyan Diyalogunun Geleceği", *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleleri*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, ss. 96-108.
- D'Costa, Gavin, "Dinlerle İlgili Çoğulcu Bakış Açısının İmkansızlığı", *Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, der. M. Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- "The Pluralist Paradigm in the Christian Theology of Religions", *Scotting Journal of Theology*, Vol. 39, ss. 211-224.
- Geivett, R. D., & Phillips, W. G. "A Pluralist View (Response)", *Four Views on Salvation in*

a *Pluralistic World*, ed. D. L. Okholm, & T. R. Phillips, Michigan: Zondervan Publishing House, 1996, ss. 71-81.

Gilkey, Langdon, "Çoğulluk ve Teolojik İmaları", *Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, der. M. Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005, ss. 129-149.

Hick, John, "A Particularist View: A Post-Enlightenment Approach (Response)", *Four Views on Salvation in a Pluralistic World*, ed. D. L. Okholm, & T. R. Phillips, Michigan: Zondervan Publishing House, 1996, ss. 181-186.

----- *An Interpretation of Religion Human Responses to the Transcendent*, London: Macmillan Academic and Professional LTD, 1991.

----- *Dialogues in the Philosophy of Religion*, New York: Palgrave Macmillan, 2001.

----- *God and Universe of Faith* (4 b.). Oxford: Oneworld Publications Ltd., 1993.

----- *İnançların Gökkuşağı*, çev. M. Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Hick J. & Hebblethwaite B., *Christianity and Other Religions*, Oxford: Oneworld Publication, 2001.

Knitter, Paul F. "Çoğulcu Model Batı Kaynaklı Bir Dayatma Mı? Beş Kesimin Sesiyle Yanıt", *Hristiyan Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, der. M. Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005, s. 173-193.

----- "Five Thesis on the Uniqueness of Jesus", *The Uniqueness of Jesus: A Dialogue* with Paul F. Knitter, Marknoll: Orbis Books, 1997, s. 3-16.

----- *One Earth Many Religion: Multifaith Dialogue & Global Responsibility*, Marknoll: Orbis Books, 1995.

----- *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions*, New York: Maryknoll: Orbis Books, 1994.

----- "Toward a Liberation Theology of Religion", *The Myth of Christian Uniqueness*, ed. J. Hick, & P. F. Knitter, London: SCM Press, 1988, s. 178-200.

Köylü, Mustafa, *Dinler Arası Diyalog* (2 b.). İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.

Küng, Hans, "Is There One True Religion? An Essay in Establishing Ecumenical Criteria", *Christianity and Other Religions*, ed. J. Hick & B. Hebblethwaite, Oxford: Oneworld Publication, 2001, ss. 118-146.

Plantinga Alvin, "Response", *Dialogues in the Philosophy of Religion*, ed. J. Hick, New York: Palgrave Macmillan, 2001, s. 52-56.

Race, Alan, *Christians and Religious Pluralism: Patterns in the Christian Theology of Religions*, London: SCM Press, 1983.

Rahner, Karl, "Christianity and the Non-Christian Religions", *Christianity and Other Religions*, ed. J. Hick, & B. Hebblethwaite, Oxford: Oneworld Publications, 2001, ss. 19-39.

"Vatikan II: Declaration on the Relation of the Church to Non-Christian Religions", *Christianity and Other Religions*, ed. J. Hick, & B. Hebblethwaite, Oxford: Oneworld Publication, 2001, s. 39-44.